

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**НАРОДНІ КАЗКИ БУКОВИНИ У ЗАПИСАХ МИКОЛИ ЗІНЧУКА:
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ І ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 601 групи

спец. 014 Середня освіта

(українська мова та література)

Павлюк Мирослава Сергіївна

Керівник: кандидат

філологічних наук,

доцент **Костик В. В.**

Рецензент _____

До захисту допущено

На засіданні кафедри

Протокол №__ від _____

Зав. кафедри _____ доц. Мальцев В. С.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Павлюк М.С. Народні казки Буковини у записах Миколи Зінчука: фольклористичний і дидактичний аспект. Спеціальність 014 «Середня освіта (українська мова та література)». Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Місто Чернівці, 2023 рік.

У науковій роботі розглянуто життєвий шлях і фольклористичну діяльність учителя історії Миколи Зінчука, прослідковано головні віхи становлення народознавця, а також тексти українських народних казок Буковини у його фіксаціях; визначено оповідачів казок, етапи збирацької практики, ареали (місця) записування й видання казкового епосу, що був упорядкований і опублікований у чотирьох збірниках «Казок Буковини»; охарактеризовано умови їх накопичення, систематизації й класифікації, побутування і функціонування; зазначено вагомий внесок записувача і видавця у справу вивчення та популяризації текстів нематеріальної культурної спадщини нашого народу (зокрема великого зводу казок); описано особливості мови зафіксованих текстів.

Ключові слова: казки про тварин, фантастичні казки, новелістичні казки, побутові казки, оповідь, казковий епос, Буковина, М. Зінчук, загадка.

ABSTRACT

Pavlyuk M.S. Folk tales of Bukovyna in the records of Mykola Zinchuk: folkloristic and didactic aspect. Specialty 014 "Secondary education (Ukrainian language and literature)". Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich. The city of Chernivtsi, 2023.

The scientific work examines the life path and folkloristic activity of the history teacher Mykola Zinchuk, traces the main milestones of the formation of the

ethnologist, as well as the texts of Ukrainian folk tales of Bukovyna in his fixations; the storytellers, the stages of collection practice, the areas (places) of recording and publication of the fairy-tale epic, which was organized and published in four collections of "Tales of Bukovyna" were identified; the conditions of their accumulation, systematization and classification, life and functioning are characterized; the significant contribution of the recorder and publisher to the study and popularization of the texts of the intangible cultural heritage of our people (in particular, a large collection of fairy tales) is noted; features of the language of the recorded texts are described.

Key words: tales about animals, fantastic tales, novelistic tales, household tales, story, fairy tale epic, Bukovyna, M. Zinchuk, riddle.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.С. Павлюк

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Перші записи фольклору. Становлення фольклориста.....	10
Розділ 2. Передумови формування регіональних збірників казок у записах Миколи Зінчука.....	32
Розділ 3. Особливості збирацької практики народознавця. Спроби класифікації записів.....	48
Розділ 4. Загадка як засіб виховання.....	67
Висновки.....	80
Список використаної літератури.....	83

ВСТУП

На початку ХХІ століття українська фольклористика має розглянути й вирішити цілий ряд наукових проблем, які стосуються сучасного побутування і функціонування окремих жанрів фольклору, аспекти збереження, каталогізації, комп'ютеризації й подальшого використання неоціненних скарбів нашої культури та багато іншого.

У пам'яті наших співвітчизників, у рукописних фондах і зібраннях накопичилося й чимало фольклорних матеріалів, які іще потребують наукового опрацювання й осмислення виходячи із сучасних вимог, підходів до їх трактування й поширення. До таких проблем науки належить і багатотомне (багатокнижне) видання казок багаторічного учителя історії з Путильщини Миколи Зінчука, який залишив нам у спадок більше сорока книг українських народних казок з усіх регіонів і теренів України.

Найпершими збирачами, що започаткували фіксацію народних казок, були Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, М. Максимович, М. Костомаров. Одному із аспектів такої діяльності присвятив своє життя і фольклорист Б. Грінченко. Наприкінці ХІХ століття активним вивченням цього жанру займалися на західноукраїнських землях. Цілеспрямовано збирав та вивчав казки закарпатський фольклорист П. Лінтур, який видав такі збірки: «Закарпатські казки Андрія Калина» (1955), «Дідо-всевідо» (1969), «Зачаровані казкою» (1984).

Одними із перших дослідників казкового епосу Буковини були фольклорист, етнограф, літературознавець Р. Кайндль (свої спостереження над цими текстами він описав у праці «Русинські казки й міфи на Буковині», що були надруковані австрійськими та німецькими видавництвами) і народознавець Л. Семигинович, який від німецьких поселенців записував казки та легенди Буковини. Частина цих матеріалів була опублікована у 1880-х роках у крайовій періодиці (зокрема, «Рутенські казки», «Гарні заручини... Дві веселі народні казки з Буковини»). Записом, вивченням та

систематизацією казок Буковини займалися М. Івасюк, який зібрав та упорядкував тексти народних казок, що увійшли до збірників «Казки Буковини. Казки Верховини» (Ужгород, 1968) [30], «Чарівне горнятко» (Ужгород, 1971) [67], «Казки Буковини» (Ужгород, 1973) [29], «Золота карета» (Чернівці, 2019) [28] та М. Зінчук, який упродовж 30 років записував українські народні казки із багатьох теренів України й підготував до друку 40 великих за обсягом збірників. Казки Буковини він умістив у п'яти різних книгах: «Чарівна квітка» (1986) [66], «Казки Гуцульщини» (Буковинської Гуцульщини) (Кн. 8. 2006) [51], «Казки Буковини» (Кн. 9. 2006) [46], «Казки Буковини» (Кн. 10. 2006) [47], «Казки Буковини» (Кн. 11. 2009) [48]. Для нас, найперше, важливо простежити жанрово-стильові особливості та проблематику казок Буковини у записах М. Зінчука. У соціально-побутових казках насамперед йдеться про представників різних верств населення, яких зображено за допомогою протилежного соціального стану та шляхом антитез розкрито позитивні та негативні якості кожного. У цих казках народ показує своє ставлення до суспільних недоліків та соціального зла. Дуже часто прості, бідні люди здаються розумнішими від багатих та вчених, оскільки відзначаються чесністю та мудрістю. Значне місце серед записів займають казки про тварин, яким притаманна нескладна композиція та драматизований динамічний сюжет. Вони містять у собі загадки, приказки, прислів'я, алітерації. В образі тварин у казках приховано алегоричне зображення людини. Тварини зазвичай наділені рисами людини: лисиця – хитра, заєць – боягуз, вовк – недотепа, лев – сила, сова – мудрість тощо. Сюжет казок про тварин побудований на пошуках їжі або притулку. У записах Миколи Зінчука зустрічаються і чарівні казки, які відрізняються від інших різновидів цього жанру своєю структурою, характером сюжету. У них поєднується реальне та фантастичне. Зазвичай дія у цих казках відбувається у незвичайному місці, героям доводиться спускатися у підземне царство або змінювати свій облік.

Казки Буковини досить різноманітні за проблематикою та жанрово-стилістичними особливостями. Найбільша кількість казок соціально-

побутового змісту. Усі вони цікаві й динамічні. Важливою людською рисою є доброта, працьовитість, вихованість. На формування образів персонажів впливають природні умови, заняття та вірування мешканців, вони позначені місцевим колоритом.

У поле зору нашої магістерської роботи потрапляють найперше казки Буковини, які представлені чотирма книгами М. Зінчука – це 8, 9, 10 і 11 томи згаданої серії.

Отже, **темою** нашої магістерської роботи є: **«Народні казки Буковини у записах Миколи Зінчука: фольклористичний і дидактичний аспект».**

Мета і завдання роботи полягають у наступному:

- Зібрати матеріали про життя і діяльність Миколи Зінчука;
- Прослідкувати віхи становлення фольклориста;
- Опрацювати збірники казок у записах народознавця;
- Здійснити систематизацію і класифікацію фольклорних матеріалів згідно сучасних вимог до вивчення народних казок;
- Визначити внесок записувача у скарбницю нематеріальної спадщини нашого народу.

Казками Буковини цікавилися, записували українські письменники Юрій Федькович, Михайло Івасюк, вони потрапляли в поле зору таких дослідників, як: Григорій Дем'ян, Степан Далавурак, Іван Волошинський, Лідія Дунаєвська, Степан Пушик та ін. Поза тим, як виявилось, чимало сюжетів текстів були невідомими, й відповідно не перебували у науковому обігові. Звідси й **актуальність теми** дослідження.

Новизна роботи полягає в тому, що вперше комплексно висвітлюється фольклористична діяльність буковинського народознавця Миколи Зінчука та усі його, наявні на даний момент, записи народних казок Буковини.

Об’єктом дослідження є тексти українських народних казок Буковини у записах Миколи Зінчука.

Предметом дослідження є комплексна фольклористична діяльність народознавця наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що зібрані матеріали можуть бути використані при написанні дослідження з історії фольклористики краю, укладанні навчально-методичних посібників із вивчення українських народних казок.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можна використати на уроках літератури рідного краю (при вивченні народних казок) в школі, у позакласних (гуртковій краєзнавчій роботі) і позашкільних заходах.

Апробація результатів дослідження. Матеріали наукової роботи були апробовані в доповіді на щорічній студентській науковій конференції у квітні 2023 року.

Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ПЕРШІ ЗАПИСИ ФОЛЬКЛОРУ. СТАНОВЛЕННЯ ФОЛЬКЛОРИСТА

Відомий на Буковині фольклорист М. Зінчук неодноразово запитував себе - чи поповнюється нині скарбниця фольклору? Однак авторитетно відповісти на таке серйозне запитання він зміг тільки після сумлінного аналізу великої кількості народних творів, які зафіксував особисто упродовж десяти років життя.

Тривалий час йому здавалося, що фольклор - це минуле. Але згодом, коли заглибився у фольклорно-збирацьку роботу й ознайомився з сучасним станом народної творчості, випускник історичного факультету Чернівецького, тоді державного, університету він нарешті побачив, що це не так. Молодий історик зрозумів, що фольклор твориться й нині, щоденно й щогодинно, постійно. І не тільки у традиційному середовищі, тобто серед сільського населення, а до деякої міри і в містах. Поки що важко дати науковий аналіз сучасного фольклорного процесу. Навіть маючи на руках значну кількість записаних новотворів, нелегко визначити, що основне і характерне, а що випадкове. Для того, щоб дійти беззаперечних висновків про сучасний фольклорний процес, треба бачити його, так би мовити, у часовій перспективі. Остаточні наукові припущення зроблять майбутні дослідники. Висновкують, якщо ми зберемо і збережемо достатній фактичний матеріал. Але, не претендуючи на всеосяжні наукові висновки, ми вже сьогодні можемо популяризувати і робити набутком широких мас усе те, що безперечно цікаве й цінне серед сучасних новотворів. Так воно й робиться. І в радіо та телепередачах на фольклорні теми поряд із давніми народними піснями виконуються й сучасні, популярні.

Український фольклор продовжує й нині залишатися органічною і невід'ємною часткою нашого життя. Насамперед ми звикли до цього. Почувши, наприклад, якусь традиційну приказку або прислів'я, ми іноді й не

помічаємо, що це фольклорний твір. Захопливо розповідаючи другові цікавий давній анекдот на злободенну тему, людина часом не усвідомлює, що й сама у даному випадку стає носієм і поширювачем фольклорного тексту.

Народнопоетична творчість, як вічнозелене тисячолітнє дерево, росте й безперервно розвивається. Старі гілки на ньому поступово відмирають і відпадають, а замість них виростають нові й буйні пагони. Грунт, з якого це прекрасне дерево одержує живильні соки, - колективний народний геній. І зеленітиме воно, поки житиме народ український.

З плином часу жанрова структура фольклору суттєво змінилася. Видозмінилися й основні типи сьогоднішніх казок, наприклад, сьогодні - це короткі казки-анекдоти, гумористичні та побутові казки. Так само змінилися й казки про тварин. Персонажі новотворів цього типу текстів тепер зветься ведмедями, вовками, лисицями, зайцями. Та звірині ознаки вони фактично втратили і стали сучасними людськими типами або просто рупорами, за допомогою яких у більш цікавій формі вдається висвітлити ту чи іншу анекдотичну ситуацію. Ось приклад такої сучасної казки, яку записав наприкінці XX століття М. Зінчук на Хотинщині:

«У лісі звірі робили свій бенкет. Заєць витягає п'ять карбованців, підходить до музик і каже: «Грайте мені танго». Усіх більших звірів це обурило, чого це заєць має тут командувати? Лисиця підходить до музик і кидає десятку: «Зіграй мені польку».

А заєць їй: «Ти хто така? Ходімо поговоримо». Та й вийшли в другу кімнату.

А через хвилин п'ять тягне заєць з лисиці шкуру і кидає її на підлогу під ноги музикам. «Грайте танго!» Тут уже обурився вовк. «Хто ти такий? - спитав вовк. - Чого ти тут командуєш?» Заєць розсердився та до вовка: «Ходімо поговоримо». Та й вийшли в другу кімнату. А через хвилин десять

тягне заєць і з вовка шкуру. Кинув її на підлогу і знов до музик: «Грайте танго!»

Не витримав ведмідь. Встав та до зайця, а заєць і йому: «Ходімо поговоримо».

Пішли. А через хвилину п'ятнадцять тягне заєць і з ведмедя шкуру. Та й знов до музик: «Грайте танго!» І музики заграли танго.

Аж тут відчиняються двері і заходить лев.

- Там є ще хто? - питає лев.

- Ні, уже все гаразд, - каже заєць.

Добре замовляти танець, коли є хтось свій за дверима» [11].

Нині активно продовжують виникати в надрах народу і твори так званих малих жанрів: прислів'я, приказки, загадки, приповідки. «Кожен Іван має свій план». Сьогодні вже ніхто однозначно не скаже, що це приказка давнього походження. Вона вже повністю відповідає духові нашого мінливого часу. Характерно, що ця приказка встигла вже швидко поширитися на великій українській території. М. Зінчук, який спочатку фіксував усе, що можна було записати з уст народу, чув її і в Чернівецькій, і в Херсонській областях і не тільки.

Фольклориста здавна цікавило питання: чи виникають пісні як жанр фольклору у наші дні? Чи завжди вони є продовженням вітчизняної пісенної традиції і який відбиток наклала на них сучасна ситуація? Народознавець зрозумів, що на ці питання відразу важко відповісти однозначно. Але цілком очевидно, що значна частина нових народних пісень будується на матеріалі вже існуючих. Як, скажімо, для будівництва нової хати іноді використовується частина матеріалу зі вже знесеної, так і для нових пісень можуть брати матеріал давніх текстів. Але як не схожий новозведений будинок на старий, так і сучасні українські пісні не подібні на колишні.

М. Зінчук звернув увагу на те, що багато українських народних пісень мають сумовиті мелодії. І це не випадково. Важке життя породжувало сумні пісні. Такими, зокрема, були й ліричні пісні про кохання. Навідміну від сучасних - мажорних, життєрадісних. Коли він порівняв тексти давніх і теперішніх пісень, то помітив у них багато спільного. Для порівняння фольклорист обрав тексти двох веснянок, зафіксованих у другій половині минулого століття на історичній Хотинщині. М. Зінчук подав їх у своєму дописі у трохи скороченому вигляді, але суті справи це, звичайно, не міняє:

«Хтіла мене мати

За першого дати;

А той перший

Малий, недоверший,

Не дай мене, мати

Хтіла мене мати

За третього дати

А той третій

Та й плете верети,

Не дай мене, мати

Хтіла мене мати

Дев'ятому дати.

А той дев'ятий

Та не має хати.

Не дай мене, мати

Хтіла мене мати

Десятому дати

А той десятиенький,

Як мед солоденький -

Ой дай мене, мати» [12]

Другий варіант веснянки також любовно-шлюбної тематики. Він дуже подібний до «Чорнушки», яка так широко побутує на Заставнівщині.

«Дочко Єленочко

Йа вставай раненько,

Йа вмивай личенько.

Прийшли тя люди брати,

Хочемо тебе дати.

«За кого, матіночко,

За кого, ластівочко?

За циганича чорно ходити,

Чорно ходити, тяжко робити.

Не піду, матіночко,

Не піду, ластівочко».

«За мужичича біло ходити,

Біло ходити, тяжко робити.

Не піду, матіночко,

Не піду, ластівочко».

«За поповича біло ходити,

Біло ходити, легко робити.

Ой піду, матіночко,

Ой піду, ластівочко» [9].

Героїня давньої народної пісні – українська дівчина просить свою матір не віддавати її за того, за кого вона не хоче йти. Вона по-різному мотивує своє небажання.

Для з'ясування усіх обставин, народознавець віднайшов нову ліричну пісню тієї ж тематики:

«Мамцю ж моя, жалуй мене

За шофера не дай мене, гей.

Бо той шофер шоферує,

Часто дома не ночує, гей.

Мамцю ж моя, жалуй мене,

За льотчика не дай мене, гей.

Бо той льотчик все в польоті,

А я бідна на роботі, гей.

Мамцю ж моя, жалуй мене,

За пекаря не дай мене,

Бо той пекар випікає,

Чужих жінок обнімає, гей.

Мамцю ж моя, жалуй мене,

За писаря не дай мене, гей.

Бо то писар дрібно пише,

Сам роїде, мене лише, гей.

Мамцю ж моя, жалуй мене,
 За вчителя не дай мене, гей.
 Бо той вчитель вчителює,
 Я говорю, він не чує, гей.
 Мамцю ж моя, жалуй мене,
 За цигана не дай мене, гей.
 Бо той циган ложки теше,
 Він на мене щось набреше, гей.
 Мамцю ж моя, жалуй мене,
 За Івана віддай мене, гей.
 Бо Іванко на комбайні
 Заробляє гроші файні, гей.
 Бо Іванко комбайнує,
 Прийде вечір, поцілує, гей» [13].

Та вже очевидно, що ця пісня суголосна з вищезгаданими веснянками. Щоправда, у ній є іще чужорідні фрагменти із давніх українських весняних пісень. Це стосується насамперед цікавого, рідкісного куплета про цигана, а також про архаїчну професію писаря. Але разом із тим – це пісня, зафіксована у другій половині ХХ ст. Вона має оптимістичні ноти. Дівчина, яку мають видати заміж, уже не боїться долі простої сільської трудівниці. І навіть навпаки, серед багатьох можливих залицяльників та варіантів заміжжя вона без вагань віддає свою перевагу Іванкові - комбайнеру.

Десь у той «щасливий час для українського фольклору», 17 квітня 1983 року він записав від Єлени Танасіївни Лилик (1919 року народження) у селі Довгопілля Путильського району Чернівецької області (на Буковинській

Гуцульщині) народну казку під назвою «Як розумну дівку висватали». У ній йдеться про те, як молодого несміливого парубка послали свататися до мудрої української дівчини. Хлопець зайшов у хату й застав її голу в печі за мащенням цегли.

«А вона каже:

- Якби я мала надворі вуха, не найшов би ти мене голу в печі.

А він собі гадає: «Та це таки дурна дівка. Як вуха мають бути надворі?» Та й питається:

- А де дедя з ненею?
- Та пішли, - каже, - масти до солонини».

Прийшов хлопець додому та й розказав батькам про своє сватання. А батьки йому на це відповіли:

« - Та, - каже, - вона розумна, вона добре сказала. Якби вона мала надворі кутюгу, то ти би її не найшов, бо кутюга би збрехала і вона одяглася б. А ще вона що тобі сказала?

- Я питав її, де дедя з ненею, а вона сказала, що пішли масти до солонини.
- Вона, - каже дедя, - й це добре казала. Дедя з ненею пішли соли. Солонина без соли нічого не варта. Це розумна дівка, треба йти до неї в старости.

Та й пішли вони в старости, та й посваталися, та й побралися» [51, с. 68-69].

Фольклорист помітив, що багато українських народних пісень за своїм характером і змістом мають багато спільних сюжетів як серед казок, так і серед давніх текстів народнопоетичної лірики. Але він констатував, що жодна із них уже не відповідає духові свого давнішого фольклорного аналога. М. Зінчук у «Записках фольклориста» зазначив, що «Отак нові сортові яблука не схожі на плоди тої дикої яблуньки, до якої прищепили новий сорт, - хоч корінь той самий» [21, с. 94].

Тодішній учитель історії із села Полянки, що на Івано-Франківщині, щиро зізнавався сам собі, що записувати фольклорні твори - важливо й потрібно. Але він зрозумів, що дуже рідко хто серйозно береться за цю справу. Звичайно, думав викладач, у кожної людини є свої нахили, інтереси, уподобання, і далеко не кожного може захопити фольклористично-збирацька робота. Але коли він замислювався про те, що активних збирачів фольклору, на жаль, можна порахувати на пальцях, то мимоволі напрошувалося питання: невже така цікава галузь людської діяльності здатна привабити до себе лише окремих людей? Та цілком очевидно, що це саме так. Згодом прийшло усвідомлення того, що багато хто з оточуючих просто не знає, що поряд розсипані поміж народом неоціненні духовні скарби нашої культурної спадщини.

Десь на початку 1979 року М. Зінчук перебрався на Буковину в село Вашківці, що на Сокирянщині. Прибув увесь сповнений великих надій, що йому вдасться записати там багато нових фольклорних творів. Адже в цій незвіданій місцевості ніколи раніше не бував. Село лежить на межі України з Молдовою. Здавалося - вийди за околицю - і вже починаються молдавські поля. З погляду непочатої фольклорно-збирацької роботи то мала би бути для нього цікава місцевість, і він не приховував своїх добрих сподівань. Але тоді відразу один місцевий учитель (який народився і сорок років прожив у цьому селі) сказав М. Зінчуку: «Ви запишете у нас з десять пісень». Так місцевому мешканцю здавалося, що більше в цьому населеному пункті не вдасться назбирати фольклорних матеріалів. А потім з'ясувалося, що йому пощастило записати тут понад 330 пісень, понад 100 казок і багато текстів інших жанрів. Коли М. Зінчук почав підбивати підсумки своєї більш ніж дворічної роботи в тому селі, його колега-скептик тільки розвів руками.

Згодом він зізнався, що до таких скептиків належав колись і він. Йому й на гадку не спадало, що в межах якогось одного села можна записати сотні,

народних пісень (це тепер сотні, а три-чотири десятки років тому можна було назбирати й тисячі). Цікаво, що на фольклористичну стежку він потрапив, можна сказати, майже випадково. Майбутній фольклорист пригадував про себе і своє учителювання таке: «Сталося так, що в Рукшинській середній школі, де я працював у 60-70-ті роки ХХ ст., не було кому займатися туристсько-краєзнавчою роботою серед учнів, і за це довелося узятися мені. Робота ця захопила і мене самого, і учнів. Ми стали виступати на обласних змаганнях з туризму в Чернівцях. Обов'язковим елементом обласної першості були краєзнавчі доповіді. У мене виникла думка: «А чи не зібрати нам народні пісні Рукшина?» Задумано - зроблено. За короткий час учні принесли понад сотню записаних від жителів села пісень. Таке багатство народної пісенності було несподіванкою для мене. Гарно оформивши зібраний матеріал, і написавши коротку вступну статтю, ми подали його в дитячу туристсько-екскурсійну станцію, а після закінчення обласної туристської першості я поїхав з ним до Києва, в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Там зацікавилися нашою роботою, і працівники інституту подарували мені книжку Гната Танцюри «Записки збирача фольклору» [21, с. 94]. Учитель історії Рукшинської школи довідався, що його старший колега з Поділля - сільський вчитель упродовж сорока років збирав фольклорні та етнографічні матеріали в рідному селі (Зятківці Гайсинського району Вінницької області) та прилеглих селах. Цей ентузіаст, невтомно працюючи рік за роком, день за днем, зібрав тисячі народних пісень та інших фольклорних матеріалів різних жанрів, записав народні обряди свого села (зробив детальний запис весільного нарису та ін.).

Яскравий приклад Г. Танцюри дуже захопив і надихнув М. Зінчука. Якось йому подумалося: «Якщо таке зміг зробити Гнат Танцюра, то чому не може зробити це він?» Але це питання, безперечно, було далеко не таким простим, як здавалося на перший погляд. Перед тоді вже новим буковинцем стояли значні труднощі. Як з'ясувалося, по-перше, Г. Танцюра розпочинав

свою роботу в шістнадцятирічному віці, а М. Зінчукові на той момент було вже п'ятдесят. У подолянина (Г. Танцюри) попереду було понад сорок років активного життя. А в М. Зінчука – ні! По-друге, покоління людей, від яких Г. Танцюра записував народні твори у 20-30 роках ХХ ст., уже відійшло з життя. Він у своїй книжці весь час наголошував на тому, що пісні треба записувати насамперед від молоді. А молодь сьогоднішнього дня - це добре знав М. Зінчук - мало що засвоїла з фольклорної спадщини предків. Отже, повторити подвиг Г. Танцюри, а його багаторічну працю він безумовно вважав подвигом, уже було неможливо. А якщо іще додати той факт, що в юності Г. Танцюра здобув музичну освіту, а в М. Зінчука її не було, то ставало зрозуміло, що він стояв перед далеко нелегкою проблемою.

Та ніколи не буває так, щоб усі обставини для однієї людини були тільки негативними. Якщо добре подумати, то завжди можна неодмінно знайти якісь підбадьорюючі моменти. Особливо, якщо дуже хочеться їх віднайти. І ці позитивні моменти знайшлися. Насамперед М. Зінчук вирішив, що зовсім не треба в усьому повторювати Г. Танцюру. Не лише в одному селі десятки років збирати фольклорні матеріали, а поширити свою збирацьку діяльність на значний регіон - адміністративний район або й цілу область. Окрім того, сучасні засоби транспорту дають можливість збирачеві-записувачу забезпечити куди більшу мобільність, отож, охопити своєю збирацькою роботою значну територію тепер набагато легше, ніж за часів Г. Танцюри. І ще одне: сучасні засоби звукозапису дозволяють успішно вести запис пісень і без спеціальної музичної підготовки та освіти.

Однак безперечно, що у наш час багато цінних фольклорних творів уже забулося у народі. Але виникає питання чи повсюдно забулося? Досить, щоб якась давня пісня затрималася у пам'яті однієї бабусі в одному-єдиному селі, і вже можна її записати. А десь в іншому селі якась бабуся запам'ятала призабуту пісню. Отже, якщо добре пошукати, то можна знайти багато

такого, що фольклористові й не снилося. Крім того, можна натрапити на багато фольклорних новотворів, яких за часів Г. Танцюри ще не було.

Розмірковуючи так, М. Зінчук утвердився в думці про те, що він зможе записувати фольклорні твори і зібрати великий урожай на цій ниві.

Народознавець зібрався і 19 серпня 1975 року придбав у Житомирі портативний касетний магнітофон і поїхав з ним на Хотинщину.

Уже через кілька днів - це було 24 серпня 1975 року – М. Зінчук вперше в житті подався на пошуки народних пісень. Розпочав із села Рушкин Хотинського району Чернівецької області, де він до того працював вісім років і де його добре знали місцеві мешканці. Пригадалося, що спілкуватися з ними через це було дуже легко. Спочатку вибрав добре знайому родину. Як виявилося, господиня, була матір'ю двох його учениць, і знала гарну щедрівку.

Нарешті настав довгоочікуваний вечір. Урочисто розсілася сім'я Горбатюків. М. Зінчук спочатку записав щедрівку на папір, а потім поклав на стіл свій новенький касетний магнітофон. Газдиня захотіла почути свій голос із пристрою, розпочався запис.

Та коли записувач вимкнув магнітофон, то ще не до кінця був упевнений, що з того магнітофона прозвучить щось путне. Із неабияким хвилюванням він перемотав плівку для відтворення запису і натиснув відповідну клавішу для відтворення зафіксованого. Усі присутні припинили з нетерпінням чекати, бо початкуючий фольклорист своїми невірними руками перемотав занадто багато плівки.

Аж тут на диво голосно й чисто зазвучала буковинська щедрівка:

«Ой в ліску, в ліску

На жовтім піску

Виросла сосна,

Тонка, висока,

Вгору широка.

Щедрий вечір

На святий вечір» [18, с. 9].

Раніше ніколи в житті жодна пісня не приносила М. Зінчукові такої радості, як ота проспівана влітку щедрівка. Це був справжній чарівний еліксир, що природно полився в його душу. З його грудей несподівано вирвалося радісне зітхання. Реакція аудиторії також була позитивною - усі присутні задоволено посміхалися.

Зранку наступного дня фольклорист у піднесеному настрої вивів на чистому аркуші паперу цифру «1», акуратно переписав веснянку, склав паспорт фольклорного твору. Вгорі зазначив дату «Записано 24 серпня 1975 року». З того часу його довга мандрівка фольклорними стежками розпочалася успішно.

Народознавець, знаючи, що в нього попереду нема, як у Г. Танцюри, сорока років життя, вирішив надолужити втрачений період роботи і сам встановив собі досить велику норму - записувати не менше ніж 5 пісень щоденно. Відрадно, що робота пішла досить швидко. Учитель майже щодня, як тільки в школі закінчувалися уроки, вирушав з магнітофоном до людей. Зате в неділю намагався записувати співанки, народні оповідки цілий день. Довгими й короткими вечорами старанно оформляв зібрані матеріали.

Уже за кілька місяців з'ясувалося, що межі одного села Рукшина вже ставали трохи завузькі для нього. М. Зінчук почав їздити в інші села. Цікаво, що до початку липня 1976 року, було записано 1246 пісень і чимало текстів інших фольклорних жанрів. Далі записувач зрозумів, що в Рукшині вже було важко знайти щось нове, незвідане. Він звернувся в Хотинський відділ народної освіти з проханням перевести його на роботу в школу в інше село. З

того часу тричі довелося змінити місце вчительської праці, аби зібрати фольклор у нових населених пунктах. Цілеспрямовано підпорядковуючи своє життя фольклористичній роботі, він у такий спосіб встиг обстежити багато десятків сіл Чернівецьчини. За роки пройдено тисячі і тисячі кілометрів, відвідано сотні людських осель (а деякі - по багато разів). Оглядаючись на пройдений за ці роки шлях, М. Зінчукові іноді не вірилося, що він зміг віднайти так багато текстів фольклорних творів різних жанрів: пісенних і прозових. Довгі роки у його оселі на полицях німими свідками лежали штабелі записаних матеріалів: більше п'яти тисяч народних пісень, кілька сотень казок, а крім того, багато легенд, народних оповідань, віршів (стилізованих під фольклор), анекдотів, голосінь, заклинань, прислів'їв та приказок, загадок, діалектологічних матеріалів.

Фольклорист звітував сам перед собою про те, що на початок 80-тих років XX ст. він встиг зробити майже половину із задуманого. Та в подальші роки для нього пролягли усе нові й нові народознавчі стежки по рідному краю.

Для М. Зінчука Гнат Танцюра був справжнім прикладом для наслідування. Він дав йому повштовх до збирацько-фольклористичної роботи. Згодом буковинський фольклорист зауважував, що якби не його книжечка, то не було б із нього самостійного збирача фольклору. Та, мабуть, не один він зайнявся фольклором під його благотворним впливом.

Подільський народознавець Г. Танцюра подав у своїй книжечці багато цінних порад початкуючим записувачам фольклору. Але з того часу, як він її написав, минуло вже багато років. Чимало змінилося у житті людини, у тому числі і в українському фольклорі.

Учитель історії із села Довгопілля, що на Путильщині, пам'ятав, що Г. Танцюра вів мову про два основних методи збирання текстів фольклору - стаціонарний і експедиційний. Він повсюдно вказував на сильні й слабкі

сторони цих обох методів. Стаціонарний метод, на його думку (Г. Танцюри), був кращий тим, що збирач фактично живе в гущі народу. Він знає усіх людей і має досить часу для того, щоб більш-менш повно зібрати матеріал у своїй місцевості. У той час як робота фольклористичної експедиції дуже обмежена в часі. Проте члени експедиції можуть бути краще підготовленими і, головне, забезпечені технічними засобами для запису. А стаціонарний збирач був змушений записувати усе ручним способом. Принаймні так було в часи Г. Танцюри й тривало досить довго.

З плином часу становище дещо змінилося. Тоді магнітофон, як єдиний технічний засіб, уже став загальнодоступним, а транспортні засоби давали можливість досить швидко переміщатися на значні відстані. З тих пір різниця між експедиційним і стаціонарним методами записування фольклору значним чином нівелювалася. М. Зінчук почав тоді задумуватися над тим, до якого типу записувачів він належав: стаціонарних чи експедиційних? Фіксація матеріалів у тій самій місцевості упродовж багатьох років давала йому право вважатися стаціонарним збирачем. Однак він систематично вирушав із магнітофоном в інші села, райони, і навіть області. І в цьому вже були ознаки польової фольклорної експедиції. Окрім того збирач, вряди-годи змінював місце помешкання. Отже, територія, на якій було проведено суцільний фольклорний запис, становила вже майже тисячу квадратних кілометрів в Україні. М. Зінчукові завжди треба було миритися із думкою про те, що абсолютного результату ніколи не можливо досягнути. Адже в кожному населеному пункті майже завжди залишалося щось не виявлене або не записане. В одних селах більше, в інших менше.

Саме у так званий «радянський період» української фольклористики сформувався новий тип збирача фольклору, у роботі якого неодмінно були елементи як стаціонарного, так і експедиційного методів. Кінцевий результат його роботи залежав насамперед від особистого досвіду, кмітливості, наполегливості й енергії.

У такій справі велике значення мало те, що майбутні учасники фольклористичної (або комплексної народознавчої) експедиції отримували належну науково-теоретичну підготовку ще до початку такої праці. Тоді як записувач-ентузіаст часто мусів опановувати необхідні знання і навички під час відповідної роботи. Він мав пройти відповідну загальнонаукову наполегливу підготовку й добре ознайомитися з необхідною фольклористичною літературою. Маса фольклористичних знань давали йому зібрані матеріали. Вони у свій спосіб підказували збирачеві основні прогалини у знаннях і підштовхували на подальше вивчення спеціальної літератури. У М. Зінчука в процесі копіткої роботи виникала ціла низка запитань. Та не на кожне із них він одразу знаходив відповіді. Тому йому неодноразово доводилося звертатися за детальною консультацією у відділ фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН України.

М. Зінчук зауважив, що кілька десятків років тому Г. Танцюра знаходив українські народні пісні в учнівських альбомах. Цікаво, що деякі давні альбоми такого типу вряди-годи зустрічаються у деяких сучасних сім'ях. Це справжні фольклорні скарбниці. Народознавцеві одного разу приніс такий альбом пенсіонер із села Грозинці на Хотинщині. «Це, - казав він, - я забрав у дітей, що несли до школи макулатуру. Думав, що то сонник. А то пісні. Вони вже зо три роки лежать у мене». Фольклорист погортав зошит, у якому на сіруватому, трохи пошарпаному папері невправною дитячою рукою було записано багато народних балад і ліричних пісень. Вкінці зошита була вказана дата запису - 1951 рік. Пощастило, що доросла донька того господаря відразу ж пригадала й проспівала йому мелодії кількох пісень, а без записаних текстів вона б уже, напевно, не пригадала їх так швидко.

Подібний записник потрапив до рук М. Зінчука у селі Романківці, що на тодішній Сокирянщині. Завдячуючи тому рукопису, фольклористові

вдалося записати в одній хаті 66 пісень. Сорокарічною авторкою того зошита була донька пенсіонерки М. Ф. Тебеть. Свого часу вона записала цілий ряд пісень від своєї матері ще в одинадцятирічному віці. Тоді тамтешня піснярка Марія Федорівна охоче проспівала давні народні пісні, частину з яких знала з дитинства.

Збирачеві потрапляли до рук і дитячі зошити з піснями, які іноді також становили певну цінність. Та більшу цінність, на його переконання, усе ж таки мають рукописні пісенники, які створили / написали дорослі. Часто він знаходив їх на Прикарпатті. Із одного такого зошита М. Зінчук переписав собі якось 37 колядок і щедрівок, серед них було й кілька унікальних текстів. Був час, що у парубоцькому віці власник такого безцінного зошита ставив за давні автентичні колядки старим дідам (колишнім калфам чи березам) великий могорич.

Одна вісімдесятирічна бабуса якось наспівала йому, як могла, народну думу про втечу трьох братів з турецького полону. Вона прокоментувала: «Це я записала від свого діда. Йому було дев'яносто років. Він сам колись утік з турецького полону. Там і навчився, від таких самих бранців як сам, отаке співати».

Відомо, що з того часу, як вперше почали записувати тексти українського фольклору, вже вдалося зібрати сотні тисяч одиниць пісенних матеріалів. За десятки років збирацької роботи М. Зінчукові вдалося зафіксувати чимало цікавих, оригінальних творів різних жанрів. Серед них таку рідкісну весільну пісню:

«Ой попід Галич,

Попід зелений

Гостинець утолочений.

Хто ж го втолочив?

Данило з боярами.

Йому калинка,

Йому червона

Дорогу залягає.

Виймив меча,

Став калинку рубати.

Ой стій, не рубай,

Не для тебе саджена,

Але для тебе

Маруся наряджена» [17, с. 5].

Численні текстові й мелодичні варіанти цієї весільної пісні трапляються у багатьох місцевостях. При аналізі цієї пісні виникає думка про те, що вона могла виникнути приблизно у XIII ст. за часів Данила Галицького. Тут, найперше, впадає в очі така деталь, як меч. Окремі герої українських народних пісень, у тому числі й весільних (свати, бояри), могли бути озброєні шаблями. В аналізованій пісні атрибут (зброя) більш давнього походження - меч. Саме слово «боярин» у весільній термінології Правобережного Подністров'я фактично майже не побутує. Тут весільних товаришів молодого зазвичай називають друзьбами (як на Поділлі), або ватажелами (як у Молдавії). Тому видається цілком імовірним припущення про те, що ця пісня, швидше за все, виникла в Галицькій землі у XIII столітті.

Фольклорист на практиці помітив, що суцільний запис (суцільне обстеження одного або кількох сіл) таки мав свої переваги перед експедиційним. Фактор випадковості тут повністю відпадав. «Багатство» зібраних матеріалів допомагало йому робити певні наукові узагальнення. Записувач, який тривалий час фіксував тексти у визначеній місцевості, добре

знав і відчував, що він міг іще тут знайти. У більшій мірі він був здатний вести цілеспрямований пошук, спрямовуючи пам'ять людей у відповідне русло.

Одного разу у селі Пригородку, що неподалік Хотина, старенька бабуса Мотря Боднарюк призналася М. Зінчуку, що її мати колись знала пісню про те, як турки забрали в полон українську дівчину, і вона змушена була стати дружиною одного із тих загарбників. За сюжетом, її згорьована мати багато років шукала свою доньку, поки нарешті не знайшла її у далекій Туреччині. Матір порозумілася з дочкою і найнялася у її родину служницею. Історія закінчилася тим, що мати з донькою морем (таємно, на галері) втекли до рідного краю.

За жанром - це була історична пісня. Але, на жаль, баба Мотря зберегла у пам'яті всього кілька пісенних рядків, решту - переказувала. Фольклорист окремо зафіксував тих кілька рядків, сподіваючись, що згодом десь знайде повніший текст пісні. Це була осінь 1975 року. З того часу він питав у кожному селі, у кожній відвіданій сім'ї про цю давню пісню. Записувач цитував отих кілька рядків, але намарно. За певний період було зібрано тисячі пісень, а тієї, що шукав пісні все не було. Нарешті, 30 грудня 1978 р. в с. Іванівцях Кельменецького району важко хвора бабуса Докія Пислар проспівала йому ту давно розшукувану пісню. Щоправда відчувалося, що текст у її виконанні явно неповний, окремі фрагменти геть призабулися. Та все одно це вже була сюжетно викінчена пісня, а не її фрагмент, як у попередньому селі.

«Не кряч, не кряч, чорний вороночку,

Бо я добре знаю,

Що я вже не верну

Звідси додомочку».

Далі пощастило ще більше, оскільки не минуло й року, як в іншому населеному пункті він знайшов повний текст цієї пісні. А ще через якийсь час записав новий її варіант у третьому селі.

Виявляється, що іще в першій половині XIX ст. Я. Головацький записав отакий фольклорний твір:

«Твої воли, мої воли, гей, гей!

А в переді два ведмеді, гей, гей!

А в пригоні дві ворони, гей, гей!

А в колісниці дві синиці, гей, гей!»

На запитання, що це за жанр, науковці в ІМФЕ віднесли цей твір до щедрівок. Під таким титулом і увійшов він до академічного фольклорного зводу «Колядки та щедрівки».

М. Зінчукові вдалося записати на історичній Хотинщині та у прилеглих адміністративних районах того краю цілу низку подібних творів. Як виявилось, вони належать до так званого жанру «гейкання». Він і досі побутує у східній частині Чернівецької області. Це – переважно твори зимового циклу календарно-обрядової лірики. Усі вони, як правило, близькі до наших традиційних колядок та щедрівок, але водночас суттєво відрізняються від них. За задумом, гейкання ніколи не співаються, а вигукуються (гейкаються) під вікнами хати. Гейкають, зазвичай, хлопці-підлітки: один виголошує текст, а вся група скандує «Гей, гей!» Переважно традиційними персонажами гейкання виступають різні дикі звірі й птахи, яких нібито запрягають і використовують як тяглову худобу під час оранки. До прикладу, М. Зінчук занотував ще такий твір цього жанру:

«Гей, гей!

Твої воли, мої воли, гей, гей!

Твій плуг, мій плуг, гей, гей!

Твій батіг, мій батіг, гей, гей!

Твоя колісня, моя колісня, гей, гей!

Йа в тій колісниці

Дві-три синиці, гей, гей!

Кучерявий баран

На капусту орав, гей, гей!

Кучерява дівчина

За плугом ходила, гей, гей!» [21].

Прикметно, що майже в усіх гейканнях обов'язково йдеться про оранку, обробіток землі. Цікаво, якщо припустити, що характерними для них є також певні елементи фантастики, то висновкується, що цей жанр виник у сиву давнину, у період розвитку орного рільництва. Навряд чи гейкання були із самого початку розраховані на дітей. Тут видається очевидним те, що в ті давні часи гейкання остаточно вийшли з ужитку дорослого населення й стали справжнім набутком українських дітей.

Жанр чи рефрен гейкання зафіксований і в сусідніх румунів та молдаван. Щоправда там, під час гейкання, хлопці водять за собою так званого бугая (опудало) і, гейкаючи, голосно ляскають батогом. Але в такому випадку і характер вигуків хлопців, протяжних, схожих на мукання корів, і ляскання батогом, і наявність «бугая» (саме бугая, а не тяглової скотини - вола) - усе було розраховане на імітацію життя пастухів-тваринників, які переганяли стадо на пасовисько або звідти.

Гейкання виконували за юліанським календарем під Новий рік. Природно, що у М. Зінчука виникло запитання про те, чому гейкання, твори з переважаючим аграрним мотивом, виконувалися посеред зими? Було б

більш логічним приурочення їх до якогось весняного свята. Та пояснення напросилося саме собою. Відомо, що до XIV століття рік починався у східних слов'ян у березні. Отоді, напевно, й виконувалися гейкання. Згодом початок року перенесли на січень, а за тим із березня на січень перенесли гейкання.

Окремі науковці, зокрема О. І. Дей, висловлювали думку про аналогічні мотиви в українських колядках. Досі про гейкання, як фольклорний жанр, не йшлося у нашій фольклористичній науці. Очевидно, варто провести ґрунтовні дослідження.

З багаторічного досвіду фольклористичної праці, М. Зінчук зазначав, що фактично кожному збирачеві-ентузіасту, який розпочне свою роботу в наші дні, ще буде можливість знайти для науки багато нового й цінного. Фольклорист пройшов усі етапи (щаблі) становлення у якості справжнього народознавця, який віднайшов тисячі народних пісень, прислів'їв та приказок та інших жанрів народнопоетичної творчості. Та найбільше за роки наполегливої праці йому вдалося зафіксувати, практично на всіх теренах (регіонах) України, величезний арсенал українських народних казок, які давно заслуговують на номінацію «нематеріальної духовної спадщини» Юнеско.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗБІРНИКІВ КАЗОК У ЗАПИСАХ МИКОЛИ ЗІНЧУКА

У фольклористиці відомо, що походження народної казки активно почали досліджувати й оприлюднювати тексти автори знаменитих «дитячих і домашніх казок», брати Грімм із 1813 року. Однак до того часу була поширена думка про те, що народна казка прийшла до нас у Європу чи то зі Сходу, чи з Індії й арабського світу.

Знамениті на весь світ брати Грімм першими в Європі висунули й пропагували так звану міфологічну теорію походження народного казкового епосу. Вони обстоювали думку про те, що в текстах казкових оповідей відбиті найперше первісні міфологічні уявлення індоєвропейських народів про світ та довкілля (серед них - численні міфи про Сонце, Місяць, зірки, а також про явища природи: грім і блискавку, вітер, дощ і сніг, мороз). Окремо виділяли тексти про боротьбу світла з пільмою.

У народних казках присутній відгомін давніх різноманітних міфів. Прихильники названої концепції прискіпливо шукали у таких творах паралелі ледь не до кожної події, що відбувалася в казці. Вони намагалися вмістити у рамки міфологічної теорії майже кожен казковий мотив, віднайдений і поширений на той час.

Згодом стало цілком зрозуміло, що одна міфологічна теорія не могла дати цілком вичерпної відповіді на питання про походження народної казки. А в середині ХІХ ст. з'явилася нова - міграційна теорія німецького філолога Теодора Бенфея. Він, детально проаналізувавши і видавши у 1859 році індійські казки під назвою «Панчатантра», прийшов до переконливого висновку про те, що більшість казкових сюжетів прийшла в прогресивну Європу з Індії. Така запропонована міграційна теорія зводила головне завдання фольклористів-казкознавців до того, щоб простежити, насамперед,

коли і якими шляхами чи методами той чи інший сюжет мігрував з Індії до Європи і далі.

Варто зауважити, що науковець, який поставить собі таке непросте завдання, обов'язково зіб'ється з правильної дороги. Найперші прибічники міграційної теорії думали, що сюжети казок спочатку стікалися звідусіль до Індії, там якийсь час визрівали, а відтак звідти поступово поширювалися по всьому світі. Звичайно, що таке твердження може, найперше, наводити на наступну думку про полігенічність казкотворення (згідно цієї теорії - казки створені різними народами). Траплялося й так, що той самий казковий мотив міг виникнути одночасно у різних народів світу. До прикладу, у європейців та, скажімо, американських індіанців. Про будь-які найменші запозичення тут не може бути й мови через значну віддаленість Америки від інших материків на нашій планеті.

Наступною, четвертою науковою теорією походження народних казок є антропологічна. Її започаткував відомий англійський учений-антрополог Едвард Тейлор. Принципи цієї теорії він розвинув у своїх книгах «Первісна культура» та «Антропологія». Учений виводив походження казок з анімістичних уявлень первісних людей. Для нього це були насамперед одухотворені живі істоти і деякі предметів природи. Такі живі уявлення на певному етапі розвитку людства були фактично притаманні майже всім народам. Саме тому у різних етносів могли синхронно виникати подібні або й взагалі однакові казкові сюжети чи мотиви.

Але сталося так, що усі нові теорії походження народних казок зовсім не спростовували попередніх, а навпаки доповнювали одна одну. Адже згодом стало зрозуміло, що фактично у кожній теорії були крупинки раціонального зерна.

Тривалий і повільний процес казкотворення, та й міграції сюжетів і мотивів народних казок, відбувався безперервно упродовж багатьох сотень

років чи тисячоліть. Світова наука володіє відомостями, що у давньоєгипетських могилах і пірамідах були знайдені старі папіруси із текстами народних казок. Досліджені тексти сюжетно подібні до зафіксованих порівняно недавно у різних куточках нашої планети. Окремі казкові елементи, що були витворені на Землі різноманітними племенами й народами, постійно поєднувалися. Тоді на предвічну основу накладалися усе нові й нові нашарування. Вони мусіли бути суголосні новому часові й новому ареалу поширення тієї чи іншої казки. Нерідко буває й так, що стара, призабута основа давнього тексту казки поступово стирається. Її коріння, як у старого дерева, всихає, а на тому ґрунті виникає нова казка, яка вже побудована на певних сучасних реаліях і світогляді того народу, серед якого вона побутує і функціонує.

Показовими у цьому плані є, наприклад, тексти відомих арабських казок «Тисячі і однієї ночі». У казкових творах народів світу, і в українських зокрема, трапляється чимало такого, що можна з певною долею вірогідності вважати запозиченим із «Тисячі і однієї ночі». Скажімо, деякі сюжети та мотиви різних казок або й цілі тексти, як, наприклад, відомі «Алі-Баба і сорок розбійників» чи «Аладдін і чарівна лампа» та ін. Але у наших текстах усі арабські імена та інші реалії, пов'язані з персонажами, так чи інакше випали з них, як взагалі чужі у новій сфері побутування. Вони виглядають і сприймаються як зовсім інші казки, хоча сюжетна основа залишилася та сама.

У багатокнижжі М. Зінчука опубліковано два варіанти текстів казки, відомої усьому світові із «Дитячих і домашніх казок» братів Грімм, яка мала назву «Бременські музиканти». Стовідсоткової упевненості в тому, що цей сюжет запозичений від німців немає. Хоча колоритні варіанти названої казки, які М. Зінчук записав на Гуцульщині та Бойківщині, навпаки схиляють до думки про те, що в німецький казковий епос цей сюжет примандрував саме від нас. Та фольклорист не намагався це стверджувати категорично, бо в

текстах народних казок все швидкоплинне і змінне. Передбачити шляхи міграції казкових сюжетів завжди майже неможливо. У ході таких міграцій не могли бути непереборними ані природні перешкоди, ані будь-які державні кордони, ані час.

Після таких розмірковувань можемо з упевненістю констатувати, що фактично жоден народ світу не творив текстів своїх казок цілком ізольовано від інших етносів.

Наші народні казки побутують так само, як німецькі, французькі, англійські та інші. Світом мігрують не казки, а лише казкові сюжети та мотиви. Поступово із тих мандрівних сюжетів і мотивів народ творить свої нові казки так, як вправний муляр будує з окремих цеглин чи каменів будинок. Помешкання кожного із них, як правило, має відповідати природним умовам його країни і, що головне, його психологічному складові. Подібно з'являються й казки. Один народ бере від іншого не казку в цілому, а лише її сюжетну основу. Вона складає той міцний кістяк, на який поступово нарощує власну оригінальну казку, яка у подальшому відповідає реаліям його життя і його світогляду. Згодом казка може розгалужуватися на численні варіанти. Та буває й так, що в жодному з них можуть бути не збережені реалії та характер народу, від якого вона прийшла.

Однак якщо якийсь сюжет невідомо якими шляхами усе ж таки примандрував в Україну, то все ненаціональне від нього по дорозі вже повідпадало. Залишалася лише загальнолюдська основа. На цій канві по-новому прищеплювалося все суто українське, те, що від самого початку було зрозуміле й близьке кожному індивідуальному нараторові казок, і, звичайно ж, кожному слухачеві таких оповідей.

Для підтвердження цієї думки можемо пригадати сюжет, який у покажчику фольклориста зареєстрований під номером 408 і має назву «Любов до трьох апельсинів». М. Зінчук неодноразово фіксував цей сюжет у

різних регіонах України, але щоразу в ньому йшлося вже не про апельсини, а про яблука (бо ж у нас апельсини не ростуть), а в іншому випадку навіть про пташині яйця. Отож, апельсини, як невластиву Україні реалію, було замінено на яблука.

Багаторічний записувач казок спостеріг чимало інших прикладів таких заміन атрибутів, персонажів, які відбувалися у зв'язку із українськими реаліями. Наприклад, поширена арабська казка, потрапивши на наш український селянський ґрунт - а саме хлібороби колись, напевно, були творцями й носіями давньої української автентичної культури, - швидко починала втрачати характерні арабські елементи. У цьому плані можемо помітити, як яскравого азійського павича легко замінив гордий український півень. Але набагато складніше відбувається з персонажами казок. М. Зінчук зазначив, що часто національний персонаж із казки викинути неможливо, до прикладу, халіфа або короля, тому що розсиплеться усталений сюжет. Король у тексті казки формально міг бути збережений, але його у наших реаліях заміняли заможним селянином.

Великі загони незнаних чи маловідомих носіїв казок - оповідачів створювали упродовж століть український казковий епос. Кожен із них вніс свою посильну частку у цей складний процес в залежності від рівня розвитку свого таланту наратора, освіти, ерудиції й обставин особистого життя. Із цього випливає однозначний висновок про те, що наша народна казка безперечно є витвором і надбанням колективного творчого генія української нації і культури.

Знаючи, що сюжети більшості фантастичних казок і байок про тварин фактично спільні для всього людства, треба зауважити, що кожен із цих творів колись виник у конкретному місці, у якійсь країні, в середовищі певного народу, треба пам'ятати й про те, що деякі виникли на нашому національному ґрунті. У наш час це можна встановити з більшою чи меншою мірою вірогідності. Для цього насамперед необхідна неабияка ерудиція й

певне дослідницьке чуття збирача. Народознавець повинен мати глибокі теоретичні знання казкового епосу народів світу. З такими завданнями могли справитися хіба що такі видатні вчені, як Михайло Грушевський або Микола Сумцов. Однак навіть геніальні дослідники не були застрахованим від певних помилок. Справа в тому, що остаточні висновки у фольклористиці є справою невдячною, хисткою й дуже непевною. Але це аж ніяк не означає, що дослідницьку роботу такого плану здійснювати не треба.

Українська народна казка має свої специфічні національні особливості. За тривалими спостереженнями, в ній часто відводиться багато уваги побутовим реаліям. Зазвичай оповідач перераховує у тексті твору все, що рідний батько дав своїй доньці у якості приданого або, що бідний селянин купив для свого малого господарства за щасливо знайдений у лісі під дубом скарб. Часто це спрацьовує не на користь фольклорним якостям казки. Та з іншого боку, тексти наших казок містять багаті фольклорно-етнографічні матеріали, які можуть бути використані для детального вивчення матеріальної і духовної культури українського етносу. Разом із демонологічними оповідями, легендами та переказами, а також народними оповіданнями український народний епос - це своєрідна книга буття українського народу.

Специфічний характер кожної нації та обставини її життя обов'язково відображаються в народних казках. Український історик, літературознавець і фольклорист Михайло Грушевський цілком слушно наголошував на «органічному засвоєнні інтернаціональних, мандрівних тем українським елементом» [1, с. 367]. Український компонент природно поповнював широку інтернаціональну тему національним змістом й нашим духом.

Казка, яка зародилася й визріла на вітчизняному ґрунті, попри її різноманітність фактично становить єдиний блок нашої народної культури. Він складається з кількох потужних пластів, що виникли в різні історичні епохи. Відомо, що первісні казки, у свій спосіб, склалися задовго до

виникнення держав, до приходу чи постання християнства. Найперше - це були казки про тварин, різноманітні фантастичні оповіді, як, наприклад, казки про Котигорошка чи про Яйце-райце та ін.

Фантастичні казки, а також легендарні і деякі тексти соціально-побутових склалися в період середньовіччя. Характерно, що тут уже відчутний вплив християнства на їх сюжетотворення. Цікавим явищем є те, що християнські мотиви нерідко напластовувалися на тексти казок набагато давнішого походження. М. Зінчук записав у буковинському краї відомий варіант казки про хитру лисичку, яка прикинулася на дорозі мертвою і викрала з дідових саней рибу. Прикметно, що у цьому творі (казці про тварин), в українських реаліях, розробляється християнський мотив: розгнівана баба наказує дідові повернутися по рибу на святвечірній стіл.

Напевно, що переважна більшість християнських легенд і відповідних тематичних казок виникли упродовж кількох останніх століть. Саме тоді остаточно утвердився і закріпився християнський світогляд у свідомості усіх суспільних верств народу. Тоді й українські селяни на церковних богослужіннях нарешті ознайомилися з біблійними оповідями. Однак наше знайомство зі Святим письмом ускладнювалося тим, що ми тривалий час не мали його перекладів рідною мовою.

Здавна у нас побутовали легендарні народні оповіді про Ісуса Христа та його вірних учнів Петра й Павла, про Матір Божу, про християнську доброчесність та ін. Іноді такі й подібні біблійні оповіді могли трансформуватися у народні казки. Зрозуміло, що вони обростали традиційними українськими реаліями. Зокрема це стосується поширених оповідей про Соломона, про Йосифа і його братів, про Самсона та ін. Такі казки та легенди безперечно засвідчують давню і глибоку релігійність нашого етносу.

Разом із тим існує чимало соціально-побутових казок пізнішого походження. У них змальовується, як наш народ може засуджувати й висміювати несправедливе життя окремих церковнослужителів. За періоду радянської влади спеціально друкувалися (і навіть писалися на замовлення від ідеологів комуністичної партії) сатирично-гумористичні казки про зажерливих попів і дяків. Це робилося з єдиною метою: довести, що український народ не вірив у Бога і в релігію. Так відбувалося атеїстичне виховання.

Найпізніший чи, з іншого боку, найновіший пласт українських народних казок - це твори побутові. У таких текстах яскраво відтворено всі аспекти життя українського хлібороба.

Однак було б великою помилкою стверджувати, що всі наші побутові казки склалися зовсім недавно. У такому разі кожен регіон України, і навіть кожна окрема місцевість мали би у своєму розпорядженні відмінні від інших тексти казок. Спочатку десь подібної думки дотримувався й Микола Зінчук, коли розпочинав фольклористичну діяльність. У дійсності це зовсім не так, адже чимало сюжетів соціально-побутових казок розповсюджені по всіх теренах України. І на тих, що колись входили до складу Австро-Угорщини, а також на тих землях, що мали довгу приналежність до російській імперії. У цьому аспекті, наразі спливає на думку казка про норовливу українську жінку, яку хитрощами дуже вміло приборкує молодий хлопець. Подібний сюжет (індекс 901 у Показчику, який розробив М. Зінчук на основі класифікації Аарне) активно побутує у багатьох варіантах.

М. Зінчук помітив, що іноді казку, яку він вважав місцевою, несподівано виявляв на віддалених теренах від місця попередньої знахідки на сотні кілометрів або й далі. Саме так сталося із оригінальним твором про лїниву й тупу жінку, з якою чоловік тяжко мучився (бо у давні часи розірвати шлюб було майже неможливо). Він записав цей текст у Північній Бессарабії (у Хотинському районі Чернівецької області) восени 1976 року. Цікаво, що

через майже 15 років записувач натрапив на неї у Закарпатті (в одному із сіл Перечинського району). А воно, як відомо, до 1945 року упродовж майже тисячі років узагалі не входило до спільної держави з Бессарабією і, звичайно, не мало з нею ані політичних, ані економічних чи тісних культурних зв'язків.

Українські народні казки для свого багатотомника М. Зінчук зібрав за відносно короткий відрізок часу, починаючи із 1975 року і до початку 2000-их. Вони вцілому відбивають певною мірою і стан побутування казкових творів в Україні як у другій половині ХХ століття, так і в наш час. Переважна більшість представлених у цьому опатному виданні текстів - казки зафіксовані у західних областях України. Так сталося не лише тому, що записувач тут найбільше працював, а й через те, що на цих теренах, особливо у Прикарпатті та Закарпатті, казки найкраще збереглися в усному побутуванні. Записувач помітив, що чим далі на схід нашої країни, то все менше збереглося текстів казок. М. Зінчук доклав максимум зусиль, аби записати їх якнайбільше у Житомирській області, де він народився й виріс. Фактично він побував в усіх районах області, але результат виявився мінімальний - зо два десятки казок, та й то іноді коротких текстів .

Поступово, вглиб західних областей України, де йому вдалося попрацювати відносно досить успішно, на жаль, казки швидко зникають з ужитку в усному вигляді. Колись у селі Горінчеві Хустського району Закарпатської області місцевому казкознавцеві П. Лінтуру (1909-1969) вдалося занотувати більше ніж півстоліття тому понад 340 казок, а М. Зінчукові у 1993 році при всіх намаганнях - вдесятеро менше. Записував він тексти не від людей наступної після П. Лінтура генерації, а найперше від його сучасників, як зістарілися, і з якими закарпатець з тих чи інших причин не зустрівся. На той час серед горінчівських оповідачів, від яких черпав твори П. Лінтур, 1993 року залишився хіба що один - циган Митрович. М. Зінчукові пощастило тоді записати від нього одну-єдину казку. Як далі

виявилося, молодих оповідачів у Горінчеві взагалі нема. Місцеві казкарські традиції села Горінчева у подальшому виявилися хібащо в тому, що окремі горінчівські школярі намагаються писати власні казки. В окремих із них, зокрема в Е. Поповича (який закінчив школу у 1993 році), це виходить досить непогано.

Наступним невеселим прикладом такого плану для М. Зінчука були східні, бессарабські райони Чернівецької області. У 1986 році побачила світ його збірка «Чарівна квітка» [18], що була складена й упорядкована з казок, записаних у цих місцевостях упродовж 1975-1980 рр. У 1983- 1986 рр. у цих районах вдалося ще занотувати казок на великий том. Однак записувач зауважив, що якби хтось захотів повторити таку роботу пізніше, його напевно спіткала би невдача. Найперше через те, що майже всі тодішні казкарі-оповідачі померли, а ніхто з молодих односельчан казок від них не запам'ятав.

Сумно, що навіть на духовно багатій Гуцульщині, де українська казка в наприкінці ХХ століття збереглася в рази краще, ніж в інших регіонах України, нині у переважній більшості населених пунктів дуже важко знайти казкарів.

В Україні народні казки усе ж таки збереглися в усному побутуванні набагато краще, ніж у країнах Європи та Заходу. Однак і в нас вона поступово згасає, оскільки в моду входять потужні технічні засоби поширення інформації - кіно, телебачення, комп'ютери, різноманітні гаджети.

Не далі як півстоліття назад у старих лісорубських колибах Гуцульщини та Бойківщини головним засобом розваги й духовного спілкування та розвитку лісорубів була саме народна казка. Лісоруби й пастухи щовечора, закінчивши свою нелегку працю, загнавши худобу в стійло, сходилися до колиби повечеряти і відпочити. Спати іще довго не

лягали, й тоді хтось розпочинав розказувати довгі казки. Розповідав до того часу, аж поки всі не засинали.

У ті недалекі часи були й такі оповідачі, які могли розказувати казку з довгим сюжетом упродовж кількох вечорів. Однієї казки їм вистачало десь на годин десять або й більше. Оповідь складалася у своєрідний роман-казку, сповнений неймовірних пригод і всіляких чудернацьких перетворень. На жаль, таких довгих казок тепер уже не доводиться чути.

У 1994 році М. Зінчук упорядкував і підготував до друку нову збірку оповідної народної казкової прози «З невичерпної криниці: Казки Українських Карпат» [З невичерп.], що побачила світ у львівському видавництві «Каменярь». До зібрання увійшли казки, які зібрав фольклорист у Чернівецькій, Івано-Франківській та Львівській областях Західної України. У книзі – чотири розділи: «Казки про тварин», «Фантастичні казки», «Легендарні та новелістичні казки», «Побутові казки».

У 80-тих роках минулого століття М. Зінчукові вдалося виявити у Карпатах багато талановитих казкарів, що знали десятки народних текстів. Фактично вони стали продовжувачами давньої оповідної традиції закарпатського фольклориста П. В. Лінтура. Згадану збірку М. Зінчук упорядкував за жанровим принципом. Більшість оповідачів розказали по одній або по кілька казок. Але тут зустрічаються й фіксації від людей з досить потужним репертуаром, і на розповідях про цих носіїв варто зупинитися окремо. Серед них і Микола (по-місцевому – Николай) Онуфрійович Лилик (1909-1985 рр.). Народився він у селі Розтоки Путильського району Чернівецької області (Буковинські Карпати). Більшу частину життя провів на хуторі Греблина, що неподалік села Довгопілля. Його стара але опатна оселя стояла за два кілометри від центральної дороги в селі. Стрункий і худорлявий від природи, з ясними очима, вусатий старий гуцул завжди був зайнятий нелегкою селянською роботою. Цікавий оповідач, співак і сопілкар – таким він запам'ятався М. Зінчукові. Перша зустріч

фольклориста з респондентом відбулася влітку 1981 року, коли народознавець нарешті допитався до його хати. Вдома записувач застав тільки газдиню – Єлену Танасіївну. Вона глянула на прибулого незнайомця насторожено, дещо навіть із острахом, бо пам'ятала, що перед тим незадовго якийсь п'яниця забрів у гори і вбив тамтешнього місцевого мешканця. Тета Ілена вивела М. Зінчука надвір, показала постать маленького сапальника на схилі сусідньої гори і сказала: «Він сапає кузіку». Дідусь зустрів зайшливого досить привітно, взяв сапку на плече й пішов із ним додому. Цей чоловік розказував і співав майже до самого вечора, не дивлячись на те, що дружина час від часу квапила його і все приказувала: «Лишай говорити, йди сіно громадити». Але того дня було записано чимало матеріалів.

У подальшому М. Зінчук ходив до цих людей ще багато разів. Вони удвох, бо, як виявилось згодом, Николина жінка також знала чимало народних казок, нарозповідали йому стільки текстів, що із них можна було б сформувати велику за обсягом окрему книгу. Та найбільше запам'яталася зустріч із вуйком Миколою у передостанній рік його життя. Фольклорист зустрівся із ним коли той ніс на плечах нелегкий мішок із кукурудзяною мукою. Він похвалився тоді: «Ще можу нести два кілометри вгору тридцять п'ять кілограмів. І не сідаю спочивати». На що М. Зінчук подумки зізнався собі, що уже не здатний нести таку вагу. Хоча був молодший від нього більш ніж на п'ятнадцять років. Та, на жаль, через півтора року казкар Миколай раптово захворів і помер. А згодом нестало й Ілени Танасіївни. Спорожніла їхня оселя й не було вже до кого йти по казки М. Зінчукові.

У казковому репертуарі Миколи Лилика переважали фантастичні твори. Він розказував, що перейняв їх від від карпатських лісорубів, які довгими зимовими вечорами лежали в таємничих колибах довкола незгасаючої ватри й розповідали різноманітні давні небилиці. Чоловіки - оповідачі-казкарі Гуцульщини - черпали свої нескінченні історії переважно саме тут.

Здавна добрі казкарі відповідно поцінювалися й вшановувалися. Іноді талановитого казкаря тримали в лісорубській бригаді лише заради оповідання казок. Цей робітник міг нічого не рубати й не пиляти. У його обов'язки входило тільки одне – довгими вечорами розповідати казки. Йому мало вистачити тих казок на увесь холодний осінньо-зимовий лісорубський сезон. Загалом він отримував таку ж саму зарплатню, як і всі інші в його бригаді. Кожен робітник з власної доброї волі віддавав частину свого заробітку на утримання казкаря. Схвальні розповіді про таких казкарів дійшли аж до нашого часу. М. Зінчук знайшов одного із них. Одним із таких оплачуваних казкарів був кілька десятків років тому Онуфрій Максимець із селища Перегінського на Бойківщині. На щастя, потім частину його свого роду унікального казкового репертуару зберегли в своїй пам'яті його син Василь Максимець (1929 р. н.), що тоді мешкав у Перегінському (присілок Слобідка) та ще один лісоруб з тієї бригади - Лодомир Петраній (1926 р. н.), на прізвище Перегінець, який потім замешкав у селі Красному того ж Рожнятівського району. Від них М. Зінчук записав кілька десятків казок з репертуару Онуфрія Максимця. Серед цих творів є кілька оригінальних, з неповторним сюжетом.

Колись у селі Стройному Свалявського району Закарпатської області розповідали М. Зінчукові про талановитого казкаря Михайла Фотула. Прикметно, що іще В. Гнатюк записував від нього казки і згадував про нього у своїх працях. І хоча відтоді минуло ціле століття, а неповторного казкаря пам'ятали дуже довго. Тоді розповідали, що М. Фотулу дали за розповідання казок пару волів. Одного дня зібралися із навколишніх сіл у Стройному на свою нараду бирови (старости) і покликали М. Фотула, щоб розповідав їм казки, а послухавши тих казок, придбали для казкаря у нагороду пару волів.

Із цього приводу залишилася думка, яку В. Гнатюк висловив у 1916 році про те, що треба записувати казки тільки від вправних оповідачів, а не від будь-яких. У ті давні часи тільки так і треба було робити, бо на той період

припав розквіт казкарського жанру в нашій країні, і добре, що було з чого вибирати. Згодом М. Зінчук радо записував уже від кожного, хто знав хоча б одну казку. Йому часто доводилося записувати від пересічних оповідачів, які мало знали тому що інших не було.

М. Зінчук пригадував, як П. Лінтур колись писав, що в селі Горінчеві кожен мешканець знав одну-дві казки. Однак від таких оповідачів П. Лінтур не записував, а тільки від тих, хто знав багато казок.

У передмові [18, с. 7] до першої книги «Казок Гуцульщини» [50] М. Зінчук наводив приклади зі своєї збирацької практики. У 1975 році він записував в однієї жінки в с. Рукшині Хотинського району народні пісні. Та жінка сказала, що одна старенька бабуса знала слова давньої пісні про п'яницю. У ній йшлося про те, що за п'яницею прийшла смерть, а він намагався всіляко ухилитися від неї. «Я знаю мелодію тої пісні, а слів не знаю», - говорила тамтешня виконавиця. Записувач пішов до виконавиці.

Старенька бабуса згодом згадала пісню, але, як виявилось, вона її не співає, а переказує п'яте через десяте і стулити до купи два слова не може. Син сидів збоку і кивав М. Зінчукові, що це марна справа. Однак записувач впевнено сказав: «Говоріть, бабусю, говоріть». Головне, що М. Зінчук одразу вловив розмір пісенних рядків. Після фіксації слів пісні, текст мав великі прогалини. Тоді фольклорист попросив бабусю переказати йому пісню ще раз. Та вона далі пропускала рядки, але вже інші. Слова, пропущені за першим разом тепер поновлювалися в її пам'яті, і записувач заповнював прогалини в своєму записнику. Цей процес вони повторили тричі, тоді всі слова зайняли потрібні місця в тексті.

Та це один із найхарактерніший випадків такого плану. Подібне траплялося й з казками. Наприклад, у селі Хорохорин Луцького району Волинської області привели М. Зінчука до Федося Тачука. Він уже налаштував магнітофон, але виявилось, що розказує дядько Федось уривками

і дуже безладно. Час від часу, він то забігав у своїй розповіді наперед, то вертався назад, то зупинявся й не знав, як йому продовжувати оповідь. Головний зміст своїх казок він знав, але був поганим оповідачем.

Та часто буває й так, що людина пам'ятає тільки загальну тему казки або пісні чи її фрагмент. Фольклорист тоді фіксує цю тему й фрагмент, а відтак принагідно розпитує по всіх усядах оповідачів або співаків, чи не чули вони такої казки або пісні. Буває, що минає багато років, перш ніж доведеться зустріти людину, яка порадує записувача, сказавши: «Знаю таку чи подібну казку». Деякі мотиви не віднайдених казок фольклорист М. Зінчук довго носив у пам'яті, без особливої надії на те, що колись зможе записати повні тексти оповідей.

На українську народну казку, як і на увесь фольклор в цілому, постійно впливають різноманітні літературні джерела. Тому з часом з'являються фольклоризовані літературні сюжети. Іноді записувачу може здатися твором літературного походження й чисто народна казка. Більшість казок, які записав М. Зінчук, створено за мотивами загальноукраїнського, загальнослов'янського чи навіть загальноєвропейського фольклорного фонду. Та за умов свого життя в Україні, у різних її регіонах, вони увібрали в себе суто місцеві побутові реалії і набули характеру чисто національних (карпатських, подільських, поліських і т. д.) творів. Відрізняє їх від казок, записаних деінде, і певна мовна специфіка. Навіть у межах певного етнографічного регіону діалектні відмінності досить значні. Це безумовно знайшло відображення в усіх збірниках казок у записах М. Зінчука. До кожної збірки упорядник подавав невеличкі словнички діалектних слів, але трапляються випадки, коли одна й те ж слово може фігурувати у різних діалектних відповідниках.

Однак, намагаючись записати якомога більше казок, він мав на меті скласти повну картину побутування казкового епосу в Україні в останній чверті ХХ століття. Та чи вдалося йому це? Щоб ствердно відповісти на це

запитання, треба було вести ґрунтовні пошуки по всій території України, тобто в двадцяти чотирьох областях і Криму. Таке завдання було для нього понад силу, тим паче, що в східних і південних областях казок уже не знайти, а в центральних - украй важко. Та й збирацьку роботу, треба визнати, що він розпочав не з юних літ, а в зрілому віці і повинен був укластися приблизно в якихось 25, а може й менше літ (звідки збирач міг знати скільки йому відведено років життя). Збирацька практика тривала більше 35 років.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАЦЬКОЇ ПРАКТИКИ МИКОЛИ ЗІНЧУКА. СПРОБИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАПИСІВ

М. Зінчук починав записувати там, де казки краще збереглися і де було що й від кого записувати. Спочатку фіксував оповідні тексти тільки в дев'яти областях, а ґрунтовно попрацював тільки в чотирьох: Чернівецькій, Івано-Франківській, Львівській і Закарпатській. За цей час йому вдалося записати близько 3,5 тисячі текстів казок.

Згодом стало зрозуміло, що він не міг записати казки по всій Україні, а тільки в її західній частині, однак проаналізувавши показчик сюжетів казок, виявив, що в Наддніпрянській Україні і в східній та південній її частинах побутували ті самі сюжети, що і в західному регіоні. Таким чином, більш-менш повне зібрання казок західних регіонів України дає змогу судити про казковий епос всієї України. Адже й славетні брати Грімм записували казки не по всій Німеччині, а на певній території, переважно в герцогстві Гесен, а також у графстві Ганау, а казки на діалекті *plattdeutsch* - у князівстві Мюнстер і Падерборн. Незважаючи на те, що ці землі, разом узяті, становлять невелику частину території Німеччини, зібрані братами Грімм казки розглядаються не як явище регіональне, а як загальнонімецьке культурне надбання.

Тривалий період окремі збирачі й дослідники вважали, що народні казки є й будуть, а зникають з побутування тільки найархаїчніші сюжети. Це була хибна теорія. Нині всі казкові сюжети тою чи іншою мірою стали архаїчними. Якщо не запишемо якнайшвидше те, що ще збереглося в усному побутуванні, то в найближчі роки все піде в небуття. М. Зінчук був переконаний, що у фольклорі на наших очах розривається спадковість казкарських поколінь. Водночас існує твердження про безперервність фольклорного процесу. Виникають дедалі нові твори. Однак новостворене не

є генетичним продовженням фольклорного процесу, який тривав тисячоліттями. Сукупність записаних за останніх два десятиліття фольклорних новотворів дає змогу дійти деяких висновків щодо характеру і тенденцій сучасного фольклорного процесу.

Збирач був упевнений, що новітні казки про тварин виникли на іншій основі, ніж загальновідомі казки, що походять з давніх часів. Тоді люди вірили, що тварини наділені багатьма людськими рисами. Нині до персоніфікації вдаються, якщо з тих чи інших причин неможливо відкрито висміювати людські недоліки. Ось, наприклад, такий сюжет. Розумні звірі даремно ходять по установах, щоб виписати цементу на побудову моста, а баран пішов і домігся свого. Коли звірі запитали його, як він цього досяг, баран відповів: «Бо там сиділи ще дурніші, ніж я».

У багатотомнику М. Зінчука (чи, точніше, багатокнижжі) казкинотвори подаються в репертуарі оповідачів після всіх інших казок.

Далі окремо варто сказати про побутування народної казки на Гуцульщині. Тут подекуди натрапляємо на явища синкретизму, коли християнська віра поєднується з прадавніми дохристиянськими віруваннями. І це відображено в народних казках. Багато гуцулів вважають, що казка має таку саму силу, як і молитва. І молитва, і казка є надійним захистом від нечистої сили, тому перед сном треба помолитися або розказати казку.

Михайло Грушевський свого часу писав: «Не тільки під старим грецьким епосом, а й під драмою, під пізнішою епікою все лежала багата казкова верства, кінець кінцем відроджена в геленістичній повісті. Ми знаходимо в сім запасі, з котрого черпали письменники грецького розцвіту, ті самі казкові мотиви, які живуть у нас, а виступають також у повістях єгипетських, вавилонських, пізніших індійських, перських, арабських» [2, с. 359-360].

Кожна народна казка - це життєдайне зерно, з якого проросло і буйно розрослося могутнє дерево світової літератури. У літературі кожного європейського народу можна знайти казкові мотиви. Не виняток і література українська. Найбільш яскрава фольклорна казкова верства у М. Гоголя («Вечори на хуторі поблизу Диканьки» та ін.). Є вона і в Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Г. Квітки-Основ'яненка та інших письменників.

Відомо, що у великій будові художньої словесності народна казка займає свою нішу, яку нічим іншим не заповнити. У народної казки і тепер є широке коло читачів, як серед дітей, так і серед дорослих, причому різного освітнього рівня.

У наш час з усного побутування казку витісняють технічні засоби інформації. Однак і в них народна казка залишається популярною, бо людям, а особливо дітям, притаманний потяг до незвичайного і водночас простого. В українському суспільстві казка потрібна, як необхідне людині, що живе у місті, спілкування з живою природою. Чудова народна казка на телеекрані може протистояти негативному впливу отого масового культурного ширпотребу, який каламутними хвилями напливає з-за кордону. Людство долатиме все нові й нові рубежі науково-технічного прогресу, та стара, як світ, народна казка не загубиться в модерному суспільстві.

Здавна повелося, що в усіх сферах життя вивчення багатоманітності особин, предметів і явищ неможливе без класифікації. Однак у народних казках усе настільки взаємно переплітається, що класифікувати їх надзвичайно важко. Людська духовна діяльність така розмаїта, що її нелегко втиснути у будь-яку, навіть наймудрішу, схему.

Упродовж тривалого періоду було немало спроб розробити систему класифікації народної казки, але лише одна визнана наукою - система фінського фольклориста Антті Аарне (1867-1925), яку він створив 1910 року.

В основу своєї систематики А. Аарне поклав казки європейських народів. Вони в покажчину поділені на такі групи:

- «1) Казки про тварин;
- 2) Власне казки, до яких належать:
 - а) Чарівні казки,
 - б) Легендарні казки,
 - с) Новелістичні казки,
 - д) Казки про дурного чорта».

Кожен сюжет, а подекуди і мотив мають порядковий номер, а там, де є низка варіантів - також буквене позначення, наприклад: 327А, 327 В, 327 В*, 327 В**, 327 С, F. Багато порядкових номерів А. Аарне пропустив, залишивши місце для новознайдених сюжетів і мотивів.

Звичайно, що ідеальної систематизації, яка б задовільнила усіх, створити неможливо. І покажчик А. Аарне неодноразово критикувався фольклористами, але саме він виявився найбільш придатним для класифікації казок. Цей покажчик можна доповнювати новими знахідками, не порушуючи його структуру.

За вивіреною системою А. Аарне створений багатонаціональний зведений каталог казок європейських народів С. Томпсона, укладені покажчики казок багатьох народів Європи і всього світу. Чи не найкращим з них є покажчик польського фольклориста Ю. Кшижановського. Він також подав великий список письменників, які літературно опрацьовували народні казки.

У XX столітті за комуністичного режиму фольклор вивчався постільки, поскільки міг придатися для утвердження і зміцнення існуючої суспільно-політичної системи. В усіх методичних посібниках збирачів фольклорних

матеріалів, зокрема казок, орієнтували на «класовий підхід». Всіляко шельмувалася або замовчувалася наукова спадщина М. Грушевського та інших вчених, які вивчали український фольклор. В усіх фольклористичних дослідженнях дошукувалися проявів українського «буржуазного націоналізму». Друкувалося чимало фальсифікацій, які нічого спільного з фольклором не мали.

У ті дикі часи неможливо було працювати над створенням покажчика сюжетів казок, бо це не вкладалося в рамки «класового підходу». Лише після смерті Й. Сталіна, коли тоталітарна система пом'якшилася, науковці взялися за цю роботу і 1979 року був виданий покажчик казок – «Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка». Укладачі Л. Бараг, І. Березовський, К. Кабашніков, І. Новіков – представники української, російської, та білоруської фольклористики. Цей покажчик сюжетів, укладений за системою Аарне-Томпсона, подає паралельно сюжети українських, російських та білоруських казок. Відколи він вийшов у світ, фольклористи трьох народів послуговуються ним, укладаючи збірники казок. Під кожним номером покажчика спочатку подані російські варіанти, потім українські, а далі білоруські. М. Зінчук зауважує, що такий підхід не завжди сприятливий для українських і білоруських казок. Усі назви поданих у покажчику казок російські. У ньому не знайдеш назв багатьох відомих українських казок. Хто не знає народної казки «Ох»? А в цьому покажчику подана російська назва казки - «Хитрая наука». Ця назва невдала, бо не відповідає змістові казки. Не згадані у покажчику такі відомі українські назви казок, як «Коза-Дереза», «Івасик-Телесик», «Яйце-райце». Причина, очевидно, одна – таких сюжетів немає у російському фольклорі. Наша народнопоетична творчість – багатша.

Прикметно, що поширеного сюжету казки «Яйце-райце» немає у покажчику. Натомість під номером 222 В* подано сюжет казки «Миша і горобець», яким тільки починається казка «Яйце-райце». В основній частині

казки орел везе героя казки, стрільця, до свого брата за нагородою. І стрілець одержує в нагороду за врятування орла Яйце-райце. Коли те яйце випадково розбивається, з нього виходить сила-силенна худоби. Далі сюжет у різних варіантах розвивається по-різному. Нема такої казки російської, то не подана в покажчику й українська. А це якраз той рідкісний випадок, коли великою є вірогідність того, що цей сюжет має автохтонне, українське походження. Відсутність даного сюжету в покажчику призводить до труднощів під час індексування. У 1989 році у видавництві «Веселка» видано антологію українського прозового фольклору під назвою «Калинова сопілка» [34]. У цій збірці є й казка «Яйце-райце», записана ще Іваном Рудченком. М. Зінчук помітив, що основний сюжет казки позначили чомусь індексом 212, який у покажчику стосується казки, що іменується у нас як «Коза-Дереза». У покажчику таких прогалин в індексуванні немало. Іноді він намагався проіндексувати розлогу контаміновану казку, а виявляється, що індекс є лиш до одного епізоду казки. Отож, зміст казки на дев'яносто або й більше відсотків не відповідає проставленому в примітці індексові.

Отже, збирач зробив висновок, що у цьому, створеному за тоталітарного атеїстичного режиму покажчику є неприпустимі речі. Наприклад, легендарну казку про те, як подорожували Ісус Христос і святий Петро, та й призначив Ісус Христос ліниву дівчину в дружини старанному парубкові, а старанну - лінивому, подано в покажчику під номером 822, у рубриці «О чертях»! Натомість у покажчику Аарне-Андреева цей сюжет записаний під індексом 770* у рубриці «Бог награждает и наказывает».

Звідси випливає, що зведення в одну книгу індексів українських, російських і білоруських казок не виправдане. Виглядає так, що українські й білоруські казки вторинні стосовно до російських. До того ж цей покажчик застарів. Відколи він вийшов у світ, минуло майже чверть століття, зібрано величезний матеріал, зокрема чимало таких сюжетів, які записувалися на території інших країн, а в Україні не виявлені. А є багато досі незнаних.

Одне із найголовніших завдань сучасної української фольклористики - створити повноцінний, оригінальний український показчик казкових сюжетів, рівноцінний показчикові Юліуша Кшижановського. Наш фольклор аж ніяк не бідніший від польського. Ще двісті років тому польський шляхтич Зоріан Доленго-Ходаковський, чи не перший професійний збирач українських народних пісень, дійшов висновку, що кількісне співвідношення українського і польського пісенного фольклору 16:1 на користь України. Пан Юліуш Кшижановський, укладаючи упродовж двох десятиліть свій монументальний каталог польських казок, керувався при цьому, як і всі видатні поляки, насамперед любов'ю до своєї батьківщини. Такими почуттями повинні керуватися й українські збирачі й дослідники казок. За життя М. Зінчук виношував ще одне дуже важливе завдання - видати доробок І. Рудченка. Адже він перший опублікував українські народні казки. Адже два томи «Южнорусских сказок», які він записав, вийшли друком у 1869-1870 рр., а третій том заборонила царська цензура. На той час у І. Рудченка був зібраний багатющий матеріал, з якого можна було упорядкувати багатотомник. Патріотично налаштовані українці прислали І. Рудченкові записані казки з усіх кінців України, і з підросійської, і з підавстрійської, особливо з Галичини. Назбиралося 1800 одиниць казкового матеріалу, але 1876 року вийшов антиукраїнський Емський указ, яким накладалася заборона на українські книги. Цензор-антиукраїнець В. Рафальський написав на І. Рудченка донос, і йому не дали змоги продовжити фольклористичну роботу. Він змушений був зайнятися чиновницькою діяльністю. Після смерті І. Рудченка його брат Панас Рудченко (Мирний) передав весь рукописний матеріал, отих 1800 казок, Російській академії наук. І вони донині зберігаються в Петербурзі, у відділі рукописів і рідкісних книг Бібліотеки АН Росії.

Теперішня загарбницька росія нам цього рукописного зібрання не віддасть. Однак М. Зінчук тоді вважав, що можна було б полюбовно

домовитися про зняття ксерокопій і видати його до сторіччя з дня смерті І. Рудченка (помер 1905 р.). Справа видання спадщини І. Рудченка варта того, щоб нею зайнятися якомога швидше. Адже ніяких перешкод ідеологічного характеру тепер нема.

Серія М. Зінчука «Українські народні казки» вийшла досить велика. На відміну від традиційного принципу упорядкування казок, коли спочатку подаються казки про тварин, далі фантастичні, а відтак побутові, у цій серії казки згруповані за етнографічними регіонами у збірки: «Казки Гуцульщини» [50; 51], «Казки Буковини» [46; 47; 48], «Казки Поділля» [58; 59; 60], «Казки Бойківщини» [43; 44; 45], «Казки Закарпаття» [52; 53], «Казки Галичини» [49], «Казки Наддніпрянщини» [54; 55; 56; 57], «Казки Полтавщини» [61; 62], «Казки степової Кіровоградщини» [63], «Казки Чернігівщини» [64; 65], а в межах цих регіонів тексти погруповані за адміністративними областями, районами й окремими селами. Хоча варто зауважити, що Буковина – це не регіон, а швидше – адміністративна територія! У межах кожного села окремо подані казки різних оповідачів. Таке розміщення казок у книзі може видатися аморфним і безсистемним, але тільки на перший погляд. При такому упорядкуванні можна побачити і репертуар окремого оповідача, і казки села, різнобарвну казкову палітру регіону.

Перший збірник казок буковинського краю у записах М. Зінчука фактично є закінченням серії «Золота пектораль» - «Казки Гуцульщини» (Буковинської Гуцульщини). Це 8 книга, яка вмістила фольклорні матеріали, що були зафіксовані упродовж 1981-1990 років у 14 селах Путильського району Чернівецької області від 32 носіїв-нараторів. Тут фольклорист зафіксував 174 тексти переважно соціально-побутових казок. Сюжети казкової прози цієї місцевості найрізноманітніші, від найпоширеніших, до локальних: «пес - кіт», «бідний - багатий», «дідова дочка - бабина дочка», «дівчина і дванадцять місяців», «біда навчить», «мудра дівчина», «лінива

жінка», «сім братів-жайворонків», «про найсолодше», «три міністри», «бідний і багатий кум» та ін. Трапляються й тексти біблійного змісту: «Ісус Христос і вівчар», «Дванадцять апостолів», «Притча про старих людей та ін.

Серед зафіксованих текстів впадає в очі казка «Бідний брат і багатий брат», яку М. Зінчук зафіксував 8 січня 1983 року в селі Довгопілля Путильського району Чернівецької області від Єлени Танасіївни Лилик, 1916 року народження. У тексті мова йде про багатого брата, який виколов бідному очі за дві миски муки, бо той бідував. Жінка водила його на роздоріжжя до крислатого дуба просити милостиню. Одного разу він залишився там ночувати й підслухав розмову чортів.

«Ночує чоловік у тім крислатім дубі та й нараз чує, якраз у дванадцятій годині: збігаються на раду чортяки. Питається старший у менших:

- Що ви зробили?

А один відповідає:

- Я так приробив, що брат братови за дві гелетки борошна виколов очі.
- Добре, - каже, - ти зробив, але якби він знав та рано вмився росою з цього дуба, та й него би очі вирости.

А другий каже:

- Я таке зробив: спер воду та й три села не мають води. Все гине без води.
- Добре, - каже, - ти це зробив, але якби вони знали та той камінь розважити, та й вода би пішла.

А третій каже:

- А я таке зробив: у царя дочку умертвив. Та ходять уже й з-за границі лікарі і нічого не годні зробити.

- Добре, каже, - ти зробив. Але якби вони знали та россою з цього дуба її вмили, то вона би оздоровилася» [Кн. 8, с. 42-44].

Незрячий вмився россою із того дуба й у нього вирости нові очі. Відважив камінь – потекла вода й урятувала, напоїла три села. Вмив обличчя царевій доньці – вона віджила, а його нагородили парою коней і повною фірою золота.

Удома бідний зажив, розповів свою пригоду жінці. Про це довідався багатий брат і собі захотів збагатитися.

«Та й одного разу пішов багатий уночі до того дуба, виліз у дуба та й почав чекати. Нараз чує, збіглися чортяки та й зачали межі собою говорити.

- Відки, каже, - хто міг знати, що ми тут говорили? А в того чоловіка очі вирости, і там відважили камінь і воду пустили, а там у царя дочка оздоровилася. Лиш тут, у дубі, хтось підслухує. Давай, - каже, - поліземо пошукаємо.

Полізли чортяки, найшли того багача і роздерли його там. Та й отак багатий здобув щастя» [Кн. 8, с. 44].

Від тієї ж Єлени Танасіївни Лилик із села Довгопілля (Путильського району Чернівецької області, бо ще є село з такою ж назвою у Верховинському районі Івано-Франківської області) М. Зінчук 18 квітня 1983 року записав цікавий текст оповіді під назвою «Що найсолодше у світі».

Якось один цар питав своїх міністрів, що найсолодше у світі. Ті не знали. Він прогулювався у саду й побачив на дорозі бідну жінку з дитиною. «Цар увидів таку бідну дитину, зажалів та й сказав, щоб дали тій дитині чогось солодкого. Слуги дали, дитина раз укусила, стулила ручки та й заснула. Цар здивувався: «Чого вона не їсть такі солодощі?» Т а й питається в жінки:

- А чого вона не їсть такі солодощі?

- Найясніший царю, - каже, - сон солодший від меду.

Отоді цар і зганьбив своїх міністрів.

- Видите, - каже, - ви вчені, та не могли відгадати, а проста жінка відгадала» [Кн. 8, с. 48].

Мешкаючи на Гуцульщині, М. Зінчук зафіксував актуальну для чоловіків казку про те, «З чого пішла горівка» (записано 4 листопада 1985 року в селі Петраші Путильського району Чернівецької області від Василя Семенівни Маковійчук, 1923 року народження). У тексті твору йдеться про те, що брат чорта на ім'я Кат, якого хотіли спалити за непослух, найнявся у найми до дідича. Він добре служив у нього, а одного разу задумав викорчувати ліс і посіяти на тому полі пшеницю. Дідич дивувався врожаєві, який виростив чорт, який постійно прикидався хлопцем.

«Засипали пшеницю в склад, замкли двері і пішли собі додому. А в якийсь час подумали вони: треба піти подивитися, що там з пшеницею робиться. Приїхали, подивилися – вся пшениця імілася рости. Пан б'ється кулаками в голову – тільки пшениці збавив! А хлопець каже:

- Не бійтеся, пане, я все зроблю добре.

Та нақвасив тої пшениці в бочках і зварив з неї горівку.

І каже хлопець панови:

- Я скоро буду від вас відходити.

А паня каже:

- Ще не йди. Я ще нічого не злагодила тобі.
- Нічого не треба мені лагодити, лиш зробіте бай.

Наварили-напекли, злагодили бай великий. Пи таються люди в хлопці:

- Що це ти за пиття дав на стіл?

А він сказав:

- Це буде називатися «горівка». Мене звати Кат, а я горів, то це й буде «горівка».

Дав Кат по фляшці на стіл. Люди випили. Тоді він дав ще по фляшці. Люди зачали голосно говорити, сміятися, сваритися. А деякі вже зачали й битися. А хлопець каже:

- Отепер я вже буду собі відходити. Я вже відслужився.

Прийшов чорт до свого старшого і сказав, що він зробив. І сказав старший чорт, що він дуже добре зробив і велику заслугу має» [Кн. 8, с. 272-273].

Дев'ята книга казкового сорокакнижного зводу М. Зінчука вмістила «Казки Буковини», що були зафіксовані у східному районі буковинського краю, на Сокирянщині. Тут упродовж 1979-1986 років було обстежено 8 сіл і від 23 оповідачів записано 121 народну казку. У цьому томі вміщено переважно соціально-побутові казки з відомими, а також і малорозробленими сюжетами: «Про дідову дочку і бабину дочку» [Кн. 9, с. 119-122], «Про золоту рибку» [Кн. 9, с. 206-207], «По рибчиному велінню» [Кн. 9, с. 207-209], «Про десять братів і їхню сестру» [Кн. 9, с. 222-225], «Козак Мамарига» [Кн. 9, с. 325-331], «Святий Петро і п'яний» [Кн. 9, с. 386-387], «Мудра дівчина» [Кн. 9, с. 426-431] та ін.

У селі Василівці Сокирянського району Чернівецької області М. Зінчук 11 серпня 1984 року записав від Олекси Степановича Данилова (1915 р. н.) текст народної казки, яка може характеризуватися як чарівна, «По рибчиному велінню». Своєю назвою вона, може, чимось нагадує твір «По щучому велінню», але сюжет її дещо інший. В українській казці йдеться про бідного хлопця, який спіймав рибку, яка в нього випросилася. А за те пообіцяла йому всіяко сприяти й виконувати всі накази, як тільки він вимовить магичні

слова: «По рибчиному велінню, по Божому благословінню, хай буде так». Рибка догоджала свого покровителя: одягала, годувала.

Одного разу царева донька влаштувала свято, на якому всіх частувала, а бідного хлопця обійшла увагою. Той розсердився й сказав:

« - По рибчиному велінню, по Божому благословінню, хай ти вагітна будеш!

Пройшли кілька місяців, і царська дочка народжує сина. А цар питає:

- З ким ти що мала? Відки це взялося?

А вона каже:

- Я нічого не знаю. Голову знімайте мені, але я нічого не винна.

Пройшло два роки, той хлопчик починає говорити. А цар і каже:

- Беріть його і підносьте до кожного мужчини. На котрого він скаже «тато», от й буде його тато.

Підносили вони до багатьох чоловіків, а хлопчик мовчав. А як піднесли до того хлопця, що рибку зловив, хлопчик каже:

- Тато.

А цар йому:

- Іди сюди. Будеш тато» [Кн. 9, с. 208].

Цар наказав забити в бочку цього хлопця, свою доньку й малого і скинути в море. Довго вони плавали, аж поки хлопець не наказав рибці аби бочка розсипалася. Мандрівники морем заснували нове місто й стали в ньому жити. Настав час женити сина, який виріс. На весілля запросили усіх королів, а також старого царя, батька царівни. На ставку у господаря плавав золотий качур, який освітлював озеро. По закінченні банкету з'ясувалося, що качура хтось вкрав. Почали шукати й знайшли під пахвою у старого тестя.

« - Ади, у вас качур під пахою! Ви вкрали качура!

- Я не знаю, відки він тут узявся.
- Як не знаєте, то будете знати. Ви не вірили своїй дочці, що вона не знала, відки дитина взялася. Так і я не вірю, що ви не знали про качура.

Аж тоді цар зрозумів, що він у внука на весіллі був. Зрозумів цар, що дочка могла не знати, відки в неї дитина.

І це він, той царський зять, збудівав місто Київ» [Кн. 9, с. 209].

Тексти, що увійшли до 10 книги становлять «Казки Буковини», що були зафіксовані у східних та північно-східних районах Чернівецьчини упродовж 1976-1985 років. М. Зінчук записав найбільше казок у знаменному для нього, як фольклориста, 1979 році. Польовою експедицією було охоплено Сокирянський (обстежено 6 сіл, у яких від 23 оповідачів записано 93 тексти), Кельменецький (у 4 населених пунктах від 8 казкарів зафіксовано 34 твори), Хотинський (у 14 селах 29 нараторів розповіли 49 казок), Новоселицький (відвідано лише 1 село, у якому оповідач розповів 1 казку) райони.

У збірнику зустрічаються поодинокі казки про тварин: «Страшний звір кіт» [Кн. 10, с. 22-23], «Лев і заєць» [Кн., с. 248-249], «Як пса навчили говорити» [Кн. 10, с. 407-408]; чарівні казки: «Дід з фляшки» [Кн. 10, с. 180-183], «Бориня-змієборець» [Кн. 10, с. 256-260], «Про Івана та сірого вовка» [Кн. 10, с. 387-393] та ін. Найбільше, знову ж таки, соціально-побутових текстів казок: «Гроші – смерть» [Кн. 10, с. 49], «Звідки тютюн пішов» [Кн. 10, с. 185-186], «Свекруха і невістка» [Кн., с. 204-206], «Правда і Кривда» [Кн., с. 269-272], «Погано, як з Івана пан» [Кн., с. 415-416], «Як кум кума збувся» [Кн. 10, с. 287-288], «Дідова скриня» [Кн. 10, с. 359-361] та ін.

Збірка налічує 177 текстів казок переважно новелістичного характеру. Серед них є й казка, заснована на трьох загадках, які має відгадати царівна. 27 січня 1979 року М. Зінчук записав у селі Сербичани Сокирянського

району Чернівецької області від Николая Петровича Марка (1925 р. н.) народну казку «Три загадки». У ній мовиться, що цар дав оголошення про наступне: якщо знайдеться якийсь хлопець, який загадає три загадки його доньці, і вона ні на одну не дасть відповіді, то він віддасть її за того.

«А бідний парубок Сидір почув про то, та й подумав: «Може б я загадав їй тих три загадки?» І почав збиратися в дорогу. Дав йому батько на дорогу три рублі, мати дала два, а сестра – їдного рубля.

По дорозі зайшов Сидір на ярмарок і купив за батькових три рублі коня, але без сідла – було дуже недобре. Заїхав він в їдно село і купив у римаря за материних два рублі сідло. А за сестриноного рубля купив нагайку».

Поїхав він полем і побачив, що в пшениці пасеться великий бугай, але не став його виганяти, бо подумав, що це «добро в добрі». А лісі в мурашнику гадюка звивалася, але він її не визволив, бо міркував, що це «зло в злі».

«Приїхав Сидір до царівни і загадав їй першу загадку:

- На татовім їду, на маминім сиджу, а сестриним поганяю. Що це?

Думала цариця день, думала ніч – не відгадала. Тоді загадує він їй другу загадку:

- Добро в добрі. Що це?

Думала цариця два дні, думала дві ночі – не відгадала. Загадує він третю загадку:

- Зло в злі. Що це?

Думала царівна три дні, думала три ночі – не відгадала. І мусіла іти за Сидора заміж» [Кн. 10, с. 14].

До 11 книги казкового багатокнижжя М. Зінчука ввійшли записи текстів народних «Казок Буковини», що були записані упродовж 1977-1995

років у Новоселицькому (охоплено 2 села, у яких 3 оповідачі розповіли 21 казку), Заставнівському (у 2 селах від 8 казкарів зафіксовано 32 тексти творів), Кіцманському (в 11 населених пунктах 23 наратори розповіли 94 казки), Вижницькому (у 5 селах 8 оповідачів розказали 18 казок), Глибоцькому (тут в 1 селі від 1 чоловіка занотовано 2 казкові твори) районах. Збірник містить 167 текстів народних казок. Серед нараторів значиться й відома буковинська казкарка з села Веренчанка Заставнівського району Чернівецької області Катерина Василівна Цісовська (1928 р. н.) [Кн. 11, с. 59-82], фольклорні матеріали від якої записував один із найбільших українських фольклористів Григорій Дем'ян. Він упродовж 1974-1989 років зафіксував від неї майже 100 сюжетів-текстів народних казок Буковини. Напочатку 80-тих років XX століття цей народознавець возив нараторку на з'їзд казкарів до міста Києва. Матеріали його численних записів містяться у відділі рукописів ІМФЕ імені М. Рильського та у відділі рукописів Національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника у м. Львові.

Межі між фольклорними жанрами дещо розмиті. Народна балада подекуди перетворюється на казку, а іноді нелегко розмежувати казку-легенду і власне легенду, побутову казку і народне оповідання або анекдот і побутову казку. Бувало, що, подаючи казковий репертуар того чи іншого оповідача, М. Зінчук не вилучав з нього яскраву легенду, наприклад, легенду «Княгиня Ольга», записану у селі Кибаки Вижницького району Чернівецької області від М. Вовк.

Наприкінці кожної книги вміщений додаток «Неказковий прозовий фольклор», у якому подані демонологічні розповіді, легенди і народні оповідання, записані в тих самих селах і часто від тих самих людей, що й казки даного ареалу. Це суміжний з казками матеріал. Ознайомлення з ним дає змогу краще збагнути психологію і побут наших предків, історичні умови, в яких вони жили.

Часто казки записані місцевим (наприклад, гуцульським) діалектом, але при підготовці їх до друку мова наближена до літературної. Однак деякі діалектні особливості збережені, зокрема, давньоруські слова: імити, борзо, черлений, студений (зловити, швидко, червоний, холодний); запозичення з інших мов - німецької, польської, угорської, румунської (їх тлумачення подане у примітках під текстом, а також у словничку в кінці кожного тому багатотомника); форма вживання іменників чоловічого роду в давальному відмінку: замість м'якого і вживають тверде и: чоловікова, батькови, Михайлови тощо; залишки двоїни: дві години, чотири добі.

Для гуцульського діалекту властива певна форма вживання іменників з прийменниками: т'хаті, д'горі, ід'тобі, д'мені (додому, догори, до тебе, до мене).

Усному мовленню гуцулів властиве скорочення слів за рахунок випадання голосних звуків усередині слова, наприклад: «Вна виділа, що парбок пшов т'хаті». (Вона бачила, що парубок пішов додому). Скорочуються також займенники за рахунок усічення перших складів: 'го, 'му, 'ї (його, йому, її). Часто усикається другий склад у слові чого («Чо' ти не прийшов?»). Часто скорочуються імена при звертанні: Пара'! Мари'! Миха'! Дми'! Ю'! (Параско! Марійко! Михайле! Дмитре! Юро!) тощо.

Як і у всіх західноукраїнських говірках, у гуцулів при вживанні зворотних дієслів суфікс -ся відривається і переноситься перед дієслово: я ся вмивала, я ся сьміяла, і притому замість ся в даній місцевості говори си: «Я си файно зібрала» (Я гарно вбралася).

Закінчення неозначеної форми дієслова у гуцульському діалекті ви мовляється твердо: уна робит, уни співають (вона робить, вони співають). У більшості слів гуцули вживають замість і и, наприклад: «Иван пишов пизно т'хаті» (Іван пішов пізно додому). А в інших випадках, навпаки, и

пом'якшується, замість виробив, випив, вийшов говорять віробив, віпив, вішов.

М. Зінчук помітив, що гуцульські говірки не люблять звуків, що передаються літерою я. У наголошених складах вони здебільшого передаються літерою є, а ненаголошених - і або ї: єблуко, кнезь, узєв, п'єть, лігати, десіть, їйце (яблуко, князь, узяв, п'ять, лягати, десять, яйце).

У західноукраїнських говірках, зокрема в гуцульських, пом'якшується звук р у кінці іменників чоловічого роду в називному відмінку: царь, лікарь, знахарь, базарь.

У гуцулів, як і в бессарабів, звук т перед м'яким і часто переходить в к: кіло, кісто, кісно (тіло, тісто, тісно). А в деяких гірських місцевостях Гуцульщини, зокрема в Соколівці, звук д перед м'якими і, є переходить в г: гіти, гівка, гєдя (діти, дівка, дєдя).

У дієсловах третьої особи у гуцулів додається тверде т у тих випадках коли в літературній вимові цього звука нема взагалі: ідет, везет, тікат (іде, везе, тікає).

Для гуцульського мовлення, як і для бойківського, характерна заміна буквосполучення дн на подвоєне н: бінний, рінний, занний (бідний, рідний, задній).

Та усі ці фонетичні особливості в казках не збережені.

У гуцульському діалекті наголошення слів часто відрізняється від загальноприйнятого, літературного, що тут також не зафіксовано.

Помітні мовні відмінності є також між різними місцевостями та селами в межах Гуцульщини. Наприклад, гуцули з Верховинського району, говорячи про багаторазову дію або постійну бездіяльність, вживають слово водно. (Дітина водно плаче та й плаче). А в Соколівці в таких випадках кажуть враз або ип. Замість слів ганьбити, пакалити (сварити) у Яворові кажуть гікати.

Народні казки споконвіку передавалися від покоління до покоління й побутували в народі говірками конкретної місцевості. Але в наш час постійно відбуваються зміни. Територіальні діалекти повсюдно розмиваються наступаючою літературною мовою. Сьогодні більшість оповідачів всіляко намагаються уникати діалектних слів та виразів. Люди похилого віку пристосовуються до молодих членів своїх родин, що спілкуються мовою, набагато ближчою до літературної. Зрозуміло, що цей процес у різних регіонах (місцевостях) проходить дуже неоднаково. М. Зінчук помітив, що на Закарпатті місцеві говірки збереглися набагато краще, ніж у суміжному Прикарпатті чи на Поділлі. А в глибинних, значно віддалених від залізничних і автомобільних шляхів місцевостях діалекти також непогано збереглися. Це досить помітно і в текстах народних казок зібраних з усіх-усюд.

РОЗДІЛ 4

ЗАГАДКА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ

Український народ створив безліч засобів виховного впливу на особистість дитини, ефективність яких стверджується практикою багатьох і багатьох поколінь. У цьому особливо важливу роль відігравала і відіграє народна поетична творчість.

Взяти хоч б загадку. Особливо велике місце вона посідає в естетичному і розумовому вихованні дітей.

Повноцінна, справді художня загадка могла з'явитись лише на порівняно високому ступені розвитку культури. Адже для того, щоб створити загадку, навіть найпростішу, необхідно відносно добре володіти здатністю абстрактного порівняння. Крім того, потрібний значний розвиток знань взагалі, щоб цей процес став загальнодоступним і, нарешті, із серйозного перейшов у гру, що особливо яскраво визначається на пізнішому етапі розвитку загадок.

Довгий час загадка була словесною формою вираження наївної людської хитрості. У такій ролі вона знайшла своє відображення в деяких давньоруських літописах, а також в численних українських народних казках. Є фольклорні свідчення про те, що люди використовували загадку як засіб перевірки мудрості дорослих і молоді. Ми дозволимо собі тут навести уривки з однієї характерної казки, яка називається «Мудра дівчина і пан суддя», яку М. Зінчук записав 17 жовтня 1988 року в селі Селятин Путильського району Чернівецької області від Анни Лук'янівни Гурдели, 1923 року народження.

Жили-були собі два брати, один бідний, а другий багатий. Бідний не мав хати, а тільки жінку й доньку. Він прийшов до свого багатого брата просити, аби той виділив йому шматок землі під землянку. Багатий сказав, що дає, але той має за день її викопати, аби туди не впала його корова. Бідняк

за день не впорався і вночі туди провалилася й загинула корова багача. Він подав бідного брата на суд. Суддя виклика до себе обох.

«Вони приходять рано до судді, і суддя задає їм загадку. Каже:

- Завтра прийдете до мене і скажете, що наймиліше, що найситіше і що найпрудше ходить.

І пішли вони додому.

Багатий думає собі так: «Що найситіше? У мене є поросля штирирічне. А наймиліший пан суддя. А що найпрудше ходить? У мене є кінь шістьрічний. Він так прудко біжить, що борше ніщо не може бігти». Подумав йе багатий і думає, що він цим виграє.

А бідний прийшов додому і засмутився. Той має воли й корови та ще й виграє, а він ні.

А в того бідного була п'ятнадцятилітня дочка. Питає вона:

- Що ви, тату, так задумалися? Ану розкажіть мені.

І тато розказав їй, які пан загадки сказав. А вона каже:

- Не журіться, тату, ви виграєте. Як він у вас запитає, що найситіше, ви скажете йому, що земля, бо вона всіх нас годує і напоює. Запитається, що наймиліше, то ви скажете, що сон. Аби що людина робила, як ловить сон, людина кине все й засне. А що найпрудше ходить? Гадка. Ви можете залетіти гадкою куди хочете і нагадати й про кінець світу.

На другий день прийшли вони оба до суду, суддя перший раз закликає багатого. І сказав йому багатий, що найситіше чотирирічне поросля, наймиліший сам пан суддя, а найпрудкіший кінь шестирічний. І суддя подумав, що багатий уже вийграв. Але закликає ще бідного і питає і в него:

- Скажи мені, що найситіше?

Бідний каже:

- Пане, найситіша земля, бо вона всіх нас годує й напоює.
- А що наймиліше?
- Пане, - каже, - наймиліший сон. Аби ви що робили, як вас їме сон, то кинете й заснете.
- А що найпрудше ходить?

Бідний каже:

- Найпрудша гадка. Ви, пане, спите в лужку і можете подумати про кінець світу».

Суддя послухав відповіді й став допитуватися бідного брата про те, хто його нарадив так сказати. Він пригрозив, що коли не признається, то засудить. Мусів той розповісти про свою п'ятнадцятирічну дочку.

«А тоді пан суддя каже йому:

- Іди додому і скажи свої дочці, аби вона завтра рано до мене прийшшла не гола, і не убрана, і не конем, і не піше, і з подарунком, і без подарунка. Як не прийде вона так до мене, то я вас усіх потратю».

У суді бідний у багатого справу виграв, але прийшов додому засмучений. Донька запитала його у чому справа, і він розповів, як вона має завтра до пана судді прийти.

«А вона каже:

- Лягайте, тату, спати і не переживайте. Я рано до него поїду.

Встає вона рано, сідлає собі цапа, одну ногу вбуває, а друга нога боса, бере собі два коти і дрозда. Та й іде. Іде то ногами, то на цапі сидить. А вбралася в сак рибальський, та й не гола вона і не вбрана.

Пан уздрів, що вона так їде, та й пустив два дуже лихих пси, щоби її роз'їли. А вона пустила свої два коти. І пси побігли в поля за котами. А вона входи до пана та й каже:

- Добрий день, пане!

І дає панови дрозда та й каже:

- Проше пана. Дарунок і не дарунок.

Він хотів дрозда брати, а дрізд полетів».

Після цього пан суддя запропонував їй вийти за нього заміж, і вона погодилася. Але він поставив своїй молодій дружині одну умову: щоб вона без нього «не робила ніяке право», коли його вдома не буде.

Якось суддя від'їхав. У той день їхали собі два чоловіки. Один мав жеребну кобилу, а другий віз. Повернули на нічліг до газди, а вночі кобила вжеребилася. Зранку почалася сварка. Один казав, що «кобила лоша вчинила, а другий каже, що віз». Вони не могли дійти згоди й пішли до судді, а його не було вдома, лише жінка. Чоловіки розказали про свою справу.

«А вона їм каже:

- Чекайте трохи, я піду надвір, бо мені жаби шульки під'їдають.

Вона пішла, трохи постояла надворі та й увійшла в хату. Вона ввійшла, а ті люде питають:

- Пані, як жаби можуть шульки під'їсти?

А вона каже:

- Як віз може лоша вчинити, то так жаби можуть шульки під'їсти».

Зрозуміли чоловіки, подякували й пішли собі. Дорогою зустріли суддю й розповіли, що були у його жінки «на праві». Розсердився суддя й звелів, аби вона забиралася геть.

«І вона йому каже:

- Я піду, але ти мені зроби документ: «Що є в домі найдорожче, най вона собі бере і йде». Щоб я собі взяла, що хочу. І я піду».

Чоловік-суддя зробив їй той документ, випив і ліг спати. Вона все позачиняла, поклала його на віз і привезла в землянку до свого тата. Коли він прокинувся, то здивувався, що вона зробила. А жінка пояснила, що «найдорожче» забрала з собою, а решту - залишила. Вони повернулися додому доживати віка [Кн. 8, с. 388-393].

Казка «Мудра дівчина» знайомить нас з характером виховання у наших предків, з тими засобами, які вони використовували в справі розумового, морального і естетичного виховання. Це - традиційний народний звичай, загадка, прислів'я, бесіда, порада. Загадка, як ми бачимо, в давні часи була засобом випробування мудрості, розумових здібностей, зрілості людини, її здатності самостійно орієнтуватись в навколишньому середовищі. Збереглися відомості про широке використання з такою метою загадок у персів, арабів, індусів, греків. У неписьменного африканського племені басуто, - як писав відомий англійський дослідник первісної культури Е. Тейлор, - народні загадки до останнього часу зберігали свою початкову функцію й залишилися органічно необхідним елементом виховання людини.

На пізніших етапах суспільного життя загадка, збагатившись у художньому відношенні і остаточно втративши своє колишнє утилітарне призначення, переходить із дорослої аудиторії в дитячу, де продовжує використовуватись як один із засобів розвитку особистості дітей, сприяючи не тільки розумовому, але й моральному та естетичному їх вихованню.

Доступність загадки дітям різного віку пояснюється насамперед глибокою предметністю, яскравістю і конкретністю факту чи образу, що лежить в основі загадки. Все це відповідає психологічним особливостям сприймання дитини. Саме в загадці найтісніше поєднуються елементи

конкретного, цілком доступного для дитячого розуміння, з елементами загального. Загадка, як правило, легко засвоюється. Крім цього, в кожній загадці наявний елемент гри, зокрема гри уяви, чим і пояснюється факт захоплення дітей загадками.

Основна заслуга народної педагогіки в тому, що вона тісно пов'язана з життям. Будучи виявом поглядів людей, народна педагогіка в усі епохи передусім служила підготовці повноцінного працівника. А тому нема нічого дивного в тому, що відбір предметів для загадок визначається головним чином трудовою діяльністю і господарськими інтересами працюючої людини.

Серед українських загадок найбільш численними є загадки про знаряддя і продукти сільськогосподарської праці, рідше - мисливства, рибальства. Загадки про предмети матеріальної культури з одного боку сприяли ще більшому пізнанню дітьми навколишнього світу, поглибленню їх спостережливості, допитливості, прищепленню смаку до суспільно-корисної діяльності, вихованню почуття поваги до трудящих і з другого боку служили засобом розвитку образного мислення, оскільки загадки зображують предмет чи явище через інші на основі їх певної спорідненості, подібності, часом ледве вловимої і навіть далекої.

З великої кількості загадок цього циклу, які можна успішно використати в практиці виховної роботи радянської школи, слід згадати хоча б такі: «Ріжуть мене ножакою, б'ють мене ломакою; за те мене отак гублять, що всі мене дуже люблять» (При розгадуванні цієї загадки сучасна дитина довідується, скільки праці вкладають люди різних спеціальностей, приготувавши для неї хліб); «У воді росте, та води боїться» (Сіль); «Кривеньке, маленьке збігало поле всеньке» (Серп); «Іде чоловік у ліс - дивиться в село, іде чоловік в село - дивиться у ліс» (Сокира); «Плету хлівець на п'ятеро овець» (Рукавиця); «Усіх обшиваю, а сама одягу не маю» (Голка); «Дерев'яне полінце шість дірочок має, весело співає» (Сопілка). На прикладі

цих загадок ми переконуємось, що кожна з них називає найбільш суттєві ознаки предметів. Так, у сопілці виділяються такі ознаки: вона зроблена з дерева, вказана приблизна її форма і невеликий розмір (полінце), вказано і на призначення цього предмету - з співає. Загадка будується на основі глибокого аналізу об'єкта і водночас синтезу його ознак або складових частин. Психологи твердять, що у дітей вже в дошкільний період має місце дедуктивний спосіб мислення. І загадка є хорошим стимулятором аналітико-синтетичної діяльності розуму дитини в цей період. У загадці дається образ предмета на основі його ознак. Дитина повинна добре запам'ятати ці ознаки, щоб потім відтворити їх в уяві. В розгадуванні загадки, таким чином, беруть участь мислення, уява, пам'ять.

Застосовуючи до народної педагогіки сучасну термінологію, ми можемо сказати, що у вихованні молоді за допомогою загадки народна педагогіка послідовно вела дитину від більш знайомого до менш знайомого, по-своєму застосовуючи принцип послідовності і, що найбільш характерно, - принцип наочності. Відомо, що цей провідний дидактичний принцип запозичили у народної педагогіки, створюючи овою дидактичну систему, такі видатні педагоги, як Я. А. Коменський, О. В. Духнович. За допомогою загадки навчання будується не на абстрактних уявленнях і словах, а на конкретних образах, які безпосередньо сприйняті дитиною. Наочність (наприклад, малюнок, схема, таблиця, інтерактивна дошка та ін.) відповідає психологічним особливостям дітей, які мислять формами, звуками, фарбами, відчуттями. Загадка вимагає саме такого все- стороннього попереднього ознайомлення з предметам. Нема потреби доводити, що пізнання світу дітьми за допомогою загадки є активним і свідомим. Візьмімо таку загадку: «Стоїть дуб, на дубі липина, на липині коноплі, на коноплях глина, на глині капуста, а в капусті свиня» (Обід на столі). Загадка народилась тоді, коли панував натуральний спосіб виробництва, і кожний міг спостерігати технологію виготовлення найнеобхідніших для людини речей.

Загадки про трудові процеси, господарський інвентар, знаряддя виробництва, техніку і засоби пересування допомагають вчителю виразно і послідовно показати дітям прогрес у вдосконаленні засобів виробництва.

У цілому ряді таких загадок знайшли відображення минулі епохи розвитку суспільства з їх мануфактурним способом виробництва, з широким застосуванням ручної праці. Чимале місце займають тут виробничі процеси, зв'язані з сільськогосподарським побутом: оранка, сівба, полоття, косовиця, молотьба, ткацтво, кравецтво, готування їжі. Наприклад: «Криво махає, а рівно б'є» (Ціп); «Ходить циган по долині та все каже: «Гоцки, гоцки!» (Ступа); «Стукотить, гримотить, як сто коней біжить; треба стати погадати, що тим коням їсти дати» (Млин); «Пливе щука з Кременчука, куди гляне - трава в'яне» (Коса косить); «І варила, і пекла, ані страви, ні тепла» (Кузня).

Особливо показовими щодо розвитку технічних знань людини є загадки про засоби пересування, про подолання простору (кінь, пліт, човен, віз, поїзд, автомобіль, літак, ракета). Ці загадки дуже люблять діти, особливо молодшого шкільного віку, і педагог, який повинен підтримувати і розвивати природний інтерес дитини до технічних знань, може з успіхом використати ці загадки в своїй роботі. Наприклад: «Два брати втікають, а два доганяють» (Колеса); «Іде віз без коліс, колії не залишає» (Човен); «Чотири брати, та усі горбаті, а п'ятий Хома - і той з хвостом» (Колеса у возі і кінь); «Повзунки повзуть, бігунки біжать» (Сани і коні); «У повітрі все метляється, до землі не дотуляється». «Іде шкапою безногою, тільки смуга йде дорогою» (Велосипедист на велосипеді); «Хто стоїть лише тоді, коли біжить, а як стане - падає?» (Велосипед).

У загадках про рослинний і тваринний світ фігурують насамперед культурні рослини, свійські тварини, домашні птахи - все те, що здавна відігравало важливу роль у житті людини. Оцінка всіх предметів оточуючого світу дається народом в загадках з точки зору їх ролі в житті трудівника; «Невелика щебетушка, заріж її - буде юшка» (Курка); «Хто найраніше

встає?» (Півень); «Не дід, а з бородою, не бик, а з рогами, не корова, а доїться» (Коза). Часто для характеристики звірів, свійських тварин вони порівнюються з предметами, без яких не обійтись в домашньому господарстві. «Посеред двора стоїть копа; спереду вила, ззаду мітла» (Корова); «У нашої бабусі сидить дід у кожусі, проти печі гріється, без води умиється» (Кіт); «Шило-вило мотовило попід небеса ся вило; вліті співає, на зиму нас покидає» (Ластівка); «Хвіст, як ниточка, само - як калиточка, очі, як сім'я» (Миша).

У загадках про рослинний світ відбилось знання людиною природи як результат тісної взаємодії, близькості людини з своїм середовищем. Загадки про рослинний світ зображують тільки ті рослини, які добре знайомі даному народу. І знову ж привертає увагу уміння народу спонукати дітей думати, мислити, збудити уяву, змалювати образ об'єкта, абстрагуючись від нього, дати ніби його визначення, але за допомогою тих ознак, які близькі і доступні для їх розуміння. «Без рук, без ніг, а пнеться на батіг» (Квасоля або горох); «Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса» (Ячмінь); «Стоїть пан серед дороги, а хто ся вткне, то він його від себе пхне» (Будяк); «В земляній сиджу коморі, а коса моя надворі» (Морква); «Росте під хворостом догори хвостом» (Огірок); «Весною веселить, літом холодить, а восени годує» (Фруктове дерево); «Коло броду-броду пила пані воду, пила, випивала, сім плахт одягала» (Капуста).

У 1969 р. у видавництві «Веселка» вийшла невеличка гарно ілюстрована збірка загадок для дітей. Замість відгадки поряд із загадкою дається малюнок названого у загадці об'єкта. «Пам'ятаймо, - говорив заслужений учитель України В. О. Сухомлинський на республіканській нараді з питань дитячої літератури, - що дитина шукає світ, дивуючись і зачудовуючись...» [68, с. 55]. Загадка може викликати у дітей справжнє замилювання світом. До загадки варто додати ще й малюнок.

На жаль, нашим дітям ще відчутно не вистачає книжок-забавок, книжок-ширмочок, книжок із звуковими і зоровими сюрпризами.

Як велике чудо постала колись перед людиною книга: «Мовчить, а розуму навчить»; «Воно невеличке, але в ньому є все-все, що тільки є на світі», «Не чоловік, а є учителем чоловіка». Добре було б, якби вихователі, вчителі початкових класів зуміли прищепити дітям оте зачудовання книгою на все життя. І не тільки книгою, але й усім, завдяки чому людина отримує знання. З якою любов'ю змальовують українці у своїх загадках все, що пов'язане з освітою, зі школою: «Чорний Іванчик, дерев'яна сорочка, де носом поведе, - замітку кладе» (Олівець); «Без язика, а все скаже» (Олівець); «Країна без будинків, місто без людей, море без води, ліс без дерев, що це таке?» (Географічна карта). Навіть така дрібничка у побуті школяра, як гумка-втирачка знайшла своє відображення в загадці: «Маленьке сіреньке по полю скакає, проріхи-горіхи мерщій вижирає».

Колись позбавлені права на освіту, мільйони трудящих навчали своїх дітей тими засобами, які одержували в спадщину від дідів і прадідів. Українська народна педагогіка зважала на вік дитини, на її досвід, на оточення, в якому живе дитина.

Дітям, яким не перевищувало 7-8 років, задавались загадки-задачі про членів родини, про горобців, які сідали на стовпці, - про пастухів і поросят. Тут мали місце дії над невеликими числами. Наприклад: «Дві матері, дві доньки та бабуня із внучкою. Скільки душ в сім'ї?» (Троє); «Скільки було: баба, дві матері, дві дочки й онука?» (Троє); «Скільки їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько, племінниця» (Троє). Очевидно, ці загадки виникли тоді, коли люди ще задовольнялись так званою «малою лічбою», і метою їх було розвинути не тільки логічне, математичне мислення, але й навчити дітей краще орієнтуватись у родинних стосунках. Ще кілька задач, де дії мають виконуватись над числами, не більше семи, потім восьми: «Летіли горобці, сіли на стовпці, як сядуть по два - один стовпець лишній, як сядуть по

одному - один горобець лишній. Скільки горобців і скільки стовпців?» (4 горобці і 3 стовпці); «Пасли два хлопці поросят, і один каже другому: «Дай мені одно порося, то в нас буде - порівну». - А другий каже: «Дай ти мені одного, то в мене буде якраз вдвічі більше, як в тебе». По скільки було в них поросят?» (5 і 7).

Загадки-задачі поступово ускладнювались. На зміну простим підрахункам приходили дії над великими числами. Наприклад: «П'ять, п'ятнадцять, без двох двадцять, семеро, троє, ще й малих двоє» (Всього 50), «Як сорок п'ять горіхів розкласти на дев'ять тарелів так, щоб у кожному була різна кількість горіхів» (1, 2, 3, ..., 9); «Сто кіп собак, скільки в них лап?» (24 тисячі); «Летіли гуси, а назустріч один; «Здрастуйте, сто гусей» - каже. - «Нас не сто, а щоб було сто, треба ще стільки та півстільки, та чверть стільки і ти один». Скільки летіло гусей? (36).

Сучасний український фольклорист В. Костик зафіксував на Буковині загадку на вміння / здатність дитини швидкої лічби:

«Семеро, троє, ще й малих двоє. Старий і стара, Іван і Панас і той хлопець, що в нас» (17) [40].

Відомий фольклорист, професор М. Дмитренко зафіксував і видав чимало сучасних математичних загадок окремою збіркою кишенькового формату [7]. Таке видання зручно носити із собою й розвивати кмітливість, спостережливість, допитливість.

Чим цікавіша форма навчання, тим ефективніші його результати, чим цікавіше дитині навчатись - тим легше їй це робити - до такого висновку прийшов народ в результаті своїх спостережень над процесом навчання дітей. Народ намагається зробити процес навчання, засвоєння знань цікавішим і тим самим легшим.

Використати загадку для закріплення навчального матеріалу може також вчитель фізики, географії, біології. Вони урізноманітнюють урок,

зроблять його більш жвавим, яскравим. Ми не маємо можливості навести тут всі головоломки, жарти, які створив і продовжує творити народ, щоб полегшити дітям процес засвоєння знань. На нашу думку, загадки, що мають виразне дидактичне спрямування, слід було б видати окремою збіркою.

Підсумовуючи все сказане про загадку, ми повинні зауважити, що в справі навчання і виховання дітей і молоді в наш час цей чудовий засіб народної педагогіки використовується ще недостатньо. Ми ще раз підкреслюємо, що жоден із засобів не може конкурувати із загадкою, наприклад, у розвитку творчої уяви дітей, їх спостережливості, наполегливості в пошуках істини. Проте роль загадки недооцінюється як в сімейному вихованні, так і в школі. Дослідники фольклору відзначають, що колись добре знали загадки жінки-матері, знали їх багато і дарували їх своїм дітям. Тепер не про всіх матерів скажеш, що вони загадують своїм дітям загадки, адже вони не можуть дати дітям того, чого їм самим не було дано у свій час. У давніх українських родинах загадка була у великій пошані. Всі діти у багатьох сім'ях добре малювали, вишивали, ліпили із глини. Роботи творчих школярів часто експонувалися на виставках дитячої творчості, відзначалися вишуканістю фантазії, добрим смаком, розмаїтістю тематики. «Раніше дуже полюбляли загадувати одне одному загадки. Коли їм не вистачало тих, що їх навчили, вони видумували свої», - розповідали батьки. І справді, діти, особливо дошкільнята, дуже люблять видумувати загадки. Нехай вони ще недосконалі по формі, нехай не завжди бринить в них ця загальнолюдська, усім зрозуміла мудрість, але це вже творчість, це вже власний пошук. Ось кілька загадок, які придумали вихованці підготовчої групи ЗДО № 53 «Віночок» м. Чернівці: «Хто коси свої завжди купає у воді?» (Плакуча верба); «Пухнастий клубочок під столом вуркоче» (Котик); «Рота не має, а говорить» (Радіо); «У воді купався, сіллю натирався, і для апетиту дітям подавався» (Оселедець); «Лежить під мостом догори хвостом» (Поплавок на воді); «Стоїть у куточку, їсть пилуку хоботочком» (Пилотяг).

Кращі наші педагоги, беручи на озброєння передові традиції народної педагогіки, широко застосовують загадки у виховній роботі з дітьми. Обираючи ту чи іншу загадку, вони враховують особливості даної групи дітей, рівень їх інтелектуального розвитку, їх знань. Вони ставлять перед дітьми такі завдання, які вимагають переборення певних труднощів, напруженого шукання відповіді. Це й сприяє вихованню дітей. Загадки допомагають також зробити час дозвілля учнів змістовним і веселим. У практику деяких наших шкіл вже ввійшли дні мовних ігор і загадок. На жаль, досвід цих педагогів ще недостатньо вивчається і поширюється.

ВИСНОВКИ

Упродовж майже сорока років відомий учитель і збирач народнопоетичних скарбів України Микола Зінчук обійшов багато теренів нашої держави у пошуках фольклорних матеріалів. За цей період він записував народні пісні, легенди та перекази, прислів'я та приказки, казки. Та найбільше невтомний записувач зафіксував українських народних казок: про тварин, чарівних, соціально-побутових.

Найперше він обійшов усі терени Західної України: Прикарпаття (Чернівецьку, Івано-Франківську, Львівську області), Закарпаття (Закарпатську область). Побував на Гуцульщині, Бойківщині, Лемківщині, Покутті, Поділлі, Поліссі і т. д. На шляху збору фольклорно-етнографічних матеріалів йому траплялися талановиті оповідачі, які зі своїх уст оприлюднювали багатотисячолітню культуру наших далеких предків. Іноді це були окремі уривки цілісних текстів, які потрібно було іще багато разів уточнювати, перепитувати, перезаписувати, «склеювати», щоби постав завершений твір, але народознавець не знаючи втоми не боявся кропіткої роботи, аби завершити її для передачі наступним покоління.

За цей період було підготовлено до друку й видано понад сорок книг українських народних казок усіх етнографічних регіонів України. У цій серії побачило світ кілька книг казок Гуцульщини, Покуття, Полісся, Наддніпрянщини, Буковини та ін. Наприкінці кожної книги вміщено також зразки народних оповідань відповідного регіону, легенд та переказів, повір'їв тощо.

Фактично у кожному томі є словнички діалектних слів та виразів із поясненнями, що служать допоміжним засобом прочитання для неспеціалістів, а також для дослідників-діалектологів, які вивчають таку лексику.

Поза тим, варто наголосити й на недоліках зводу казок, зібраних з усіх теренів України:

- 1) Тексти народних казок варто було подавати не літературною мовою, а мовою діалекту, що неприпустимо у фольклористиці (непотрібно було їх олітературнювати!);
- 2) Народні переказки сюжетів, почерпнуті оповідачами зі збірників текстів інших народів світу не можна вважати за автентичний український текст;
- 3) Справжні казки треба записувати власноруч від оповідачів, а не давати доручення на таку фіксацію учням загальноосвітніх закладів чи недосвідченим записувачам-учителям;
- 4) Не варто вважати національними запозичені сюжети оповідальної народної прози.

Записувач упродовж 35 років виробив власну методику записування фольклорних текстів насамперед на Буковині, в якій він пропрацював учителем історії в багатьох селах Сокирянського, Хотинського і Путильського районів. Збирач цілеспрямовано переїжджав із села в село для того аби краще вивчити фольклорну традицію, діалект, звичаї та обряди, людей.

Найбільше місця у збірниках казок Буковини в записах М. Зінчука (а таких є щонайменше 6) займають фантастичні або чарівні казки. Вони поширені найперше в регіоні Українських Карпат, особливо на Гуцульщині. Це пояснюється насамперед тим, що збирач найдовше там працював (вчителював). Тому то й зібрав від українських горян понад 1500 текстів казок. Зрозуміло чому у зібранні казкового епосу Буковинського краю переважають гуцульські матеріали / тексти.

Упорядковуючи збірники, фольклорист дотримувався тих жанрово-тематичних пропорцій, у яких тексти казок побутували на Чернівецьчині

наприкінці XX – на початку XXI століття. Доречно помічено, що найшвидше зникають з ужитку казки про тварин, тому у багатокнижжі М. Зінчука їх порівняно мало. Значно краще збереглися й досі побутують фантастичні або чарівні. Досі переповідають і творять нові тексти соціально-побутових казок.

Думається, що українці будуть складати казки якщо не завжди, то ще багато років. За умови, що сповідуватимуть свою мову, культуру, звичаї та обряди; не забуватимуть колядувати й щедрувати (не соромитимуться виконувати ці твори на вулиці, під хатою, наживо); освячувати паски на Великдень; нести натуральні віночки із трави, квітів і листя на Зелені свята на могили своїх предків, не забуватимуть, що вони - українці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Березовський І. Загадки українського народу. *Українські загадки* / Упорядкув. та вступна стаття І. П. Березовського. К.: Держлітвидав України, 1962. С. 3-9.
2. Грушевський М. Історія української літератури: У 6-ти томах 9-ти кн. К., 1993. Т. 1. 392 с.
3. Дідула Р. Подвижник. *Дзвін*. 2012. Ч. 5-6. С. 134-137.
4. Дідула Р. Подвижник. *Микола Зінчук. Скарбниці пам'яті: спогади*. Чернівці: Букрек, 2014. С. 3-11.
5. Дмитренко М. К. Зінчук Микола Антонович. *Українська фольклористична енциклопедія: У 2-х т. Т. 1: А-Л* / Упорядник, науковий редактор докт. філол. наук, проф. М. К. Дмитренко. К.: Сталь, 2018. С. 495-497.
6. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. К.: Вища школа, 1987. 128 с.
7. Загадки / Записав і упорядкув. М. Дмитренко. К.: Ред. часопису «Народознавство», 2005. 94 с.
8. Записано в с. Аристівка Хотинського р-ну Чернівецької обл. від Володимира Порфирійовича Єлаша (53 р.) 17 жовтня 1975 р.
9. Записано в с. Данківцях Хотинського р-ну Чернівецької обл. від Теонії Феофанівни Ткач (37 р.) 28 грудня 1975 р.
10. Записано в с. Клішківцях Хотинського р-ну Чернівецької обл. від Василя Корчового (63 р.).
11. Записано в с. Крутеньках Хотинського р-ну Чернівецької обл. від Василя Корчистого (54 р.) 16 січня 1977 р.
12. Записано в с. Рукшині Хотинського р-ну Чернівецької обл. від Ганни Сидорівни Придрик (55 р.) 30 листопада 1975 р.
13. Записано в с. Щербинцях Новоселицького р-ну Чернівецької обл. від Марії Володимирівни Білик (33 р.) 20 вересня 1976 р.

14. Зінчук М. А. Автобіографічний нарис [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http: // www.proridne.org.ua](http://www.proridne.org.ua).
15. Зінчук М. Веснянки – гімн життю. *Жовтень*. 1984. №5. С. 114-117.
16. Зінчук М. Вечорницькі пісні. *Жовтень*. 1977. № 8. С. 152-155.
17. Зінчук М. Вступне слово. *З невичерпної криниці: Казки українських Карпат*. Львів, 1994. С. 3-5.
18. Зінчук М. Вступне слово. *Українські народні казки: Казки Гуцульщини: Кн. I*. Львів: Світ, 2003. С. 7-20.
19. Зінчук М. До питання про сучасний стан побутування фольклору в Україні. Міжнародна Асоціація Україністів. *Другий Міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення*. Львів, 1994. С. 60-64.
20. Зінчук М. Ерозія топоніміки. *Жовтень*. 1988. № 8. С. 63-65.
21. Зінчук М. За скарбами: Записки фольклориста. *Жовтень*. 1982. №1. С. 92-98.
22. Зінчук М. За скарбами: Записки фольклориста. *Жовтень*. 1982. №2. С. 98-102.
23. Зінчук М. За скарбами: Записки фольклориста. *Жовтень*. 1982. №3. С. 82-88.
24. Зінчук М. Примітки. *Чарівна квітка: Українські народні казки з-над Дністра*. Ужгород, 1986. С. 292-299.
25. Зінчук М. Скарбниці пам'яті: Спогади. Чернівці: Букрек, 2014. 328 с.
26. Зінчук О. Як була написана ця книга. *Микола Зінчук. Скарбниці пам'яті: спогади*. Чернівці: Букрек, 2014. С. 12-14.
27. З невичерпної криниці: Казки українських Карпат / Записав і упорядкував М. Зінчук. Львів: Каменяр, 1994. 304 с.
28. Золота карета. Буковинські казки в записах Михайла Івасюка / Упорядкув. О. Івасюк та Г. Івасюк-Криса. Чернівці: Букрек, 2019. 208 с.

29. Казки Буковини / Запис та літератур. підгот. текстів М. Г. Івасюка; упорядкув. М. Г. Івасюка та В. С. Басараба. Ужгород: Карпати, 1973. 240 с.
30. Казки Буковини. Казки Верховини / Записав та упорядкув. казки Буковини М. Г. Івасюк. Ужгород: Карпати. 1968. 224 с.
31. Казки та легенди Сколівщини / Зібрав та записав М. Зінчук. Львів: Піраміда, 2002. 234 с.
32. Казки та легенди Турківщини / Зібрав та записав М. Зінчук. Львів: Піраміда, 2002. 240 с.
33. Казки та легенди Бродівщини / Зібрав та записав О. Роздольський. Львів: Піраміда, 2002. 208 с.
34. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості: Казки, легенди, перекази, оповідання / Упорядкув. та передмова, примітки О. Ю. Бріциної, Г. В. Довженок, С. В. Мишанича. К.: Веселка, 1989. 616 с.
35. Качмар М. Б. Зінчук Микола Антонович. *Українська фольклористична енциклопедія* / Керівник проекту, науковий редактор, упорядник В. Сокіл. Львів, 2018. С. 298-299.
36. Корженко С. Микола Зінчук зібрав вісім тисяч казок. *ГПУ*. 2011. № 156. 26 жовтня. С. 12.
37. Михайловський В. 4000 казок, зігріті його серцем. *Володимир Михайловський. Між страхом і любов'ю. Проза*. Чернівці: Буковина; Букрек, 2006. С. 284-286.
38. Народні оповідання / Записав і упорядкував М. Зінчук. К.: Муз. Україна, 1993. 96 с.
39. Народні оповідання / Упоряд., примітки С. Мишанича. К., 1983. 501 с.
40. *Семеро, троє, ще й малих двоє*. Записано в селі Веренчанка Заставнівського району Чернівецької області від Костик Анастасії Василівни, 1930 р. н. 1987. В. Костик.
41. Сулятицький Т. В. Зінчук Микола Антонович. *Енциклопедія сучасної України*. К., 2010. Т. 10. С. 602.

42. Українські загадки / Упорядкування та вступна стаття І. П. Березовського. К.: Держлітвидав України, 1962. 160 с.
43. Українські народні казки. Книга 15: Казки Бойківщини. Ч. II / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Тернопіль: Богдан, 2006. 440 с.
44. Українські народні казки. Книга 16: Казки Бойківщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2012. 488 с.
45. Українські народні казки. Книга 17: Казки Бойківщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2015. 472 с.
46. Українські народні казки. Книга 9: Казки Буковини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Тернопіль: Богдан, 2006. 456 с.
47. Українські народні казки. Книга 10: Казки Буковини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Тернопіль: Богдан, 2006. 496 с.
48. Українські народні казки. Книга 11: Казки Буковини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Прут, 2009. 508 с.
49. Українські народні казки. Книга 25: Казки Галичини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2014. 372 с.
50. Українські народні казки. Книга 1: Казки Гуцульщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Львів: Світ, 2003. 384 с.
51. Українські народні казки. Книга 8: Казки Гуцульщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Прут, 2006. 424 с.
52. Українські народні казки. Книга 21: Казки Закарпаття / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Прут, 2008. 432 с.
53. Українські народні казки. Книга 22: Казки Закарпаття / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Прут, 2008. 384 с.
54. Українські народні казки. Книга 32: Казки Наддніпрянщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2015. 364 с.

55. Українські народні казки. Книга 33: Казки Наддніпрянщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Вижниця: ТОВ ВПК «Черемош», 2009. 424 с.

56. Українські народні казки. Книга 34: Казки Наддніпрянщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Вижниця: ТОВ ВПК «Черемош», 2011. 479 с.

57. Українські народні казки. Книга 35: Казки Наддніпрянщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2011. 520 с.

58. Українські народні казки. Книга 28: Казки Поділля / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2019. 424 с.

59. Українські народні казки. Книга 29: Казки Поділля / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2013. 368 с.

60. Українські народні казки. Книга 31: Казки Поділля / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2016. 400 с.

61. Українські народні казки. Книга 37: Казки Полтавщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Прут, 2010. 376 с.

62. Українські народні казки. Книга 38: Казки Полтавщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Прут, 2010. 440 с.

63. Українські народні казки. Книга 36: Казки степової Кіровоградщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2011. 504 с.

64. Українські народні казки. Книга 39: Казки Чернігівщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2012. 452 с.

65. Українські народні казки. Книга 40: Казки Чернігівщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2012. 504 с.

66. Чарівна квітка: Українські народні казки з-над Дністра / Записав та упорядкував Микола Зінчук. Ужгород: Карпати, 1986. 301 с.

67. Чарівне горнятко / Запис текстів С. Далавурака, М. Івасюка, В. Бандурака та С. Пушика; упорядники С. Далавурак та М. Івасюк. Ужгород: Карпати. 1971. 256 с.

68. Час. Діти. Література. К.: Веселка, 1969. 237 с.